

logos & littera

Issue 10 / 2023

Editor-in-Chief Milica Vuković Stamatović

Journal of Interdisciplinary Approaches to Text

Faculty of Philology
University of Montenegro

LOGOS ET LITTERA

Journal of Interdisciplinary Approaches to Text

ISSN: 2336-9884

Issue 10

2023

Podgorica, Montenegro

Chief editor Prof. dr Milica Vuković-Stamatović

Associate editor Prof. dr Igor Lakić

Publisher Faculty of Philology
University of Montenegro

Secretary Dragana Čarapić, PhD

Editorial board (in alphabetical order)

Alcina Sousa, PhD, Assistant Professor, University of Madeira

Bas Aarts, PhD, Full Professor, University College London

Biljana Mišić Ilić, PhD, Full Professor, University of Niš

Duška Rosenberg, PhD, Emeritus Professor, University of London

Goran Radonjić, PhD, Assistant Professor, University of Montenegro

Jagoda Granić, PhD, Associate Professor, University of Split

Jelena Pralas, PhD, Associate Professor, University of Donja Gorica

Marina Katnić Bakaršić, PhD, Full Professor, University of Sarajevo

Michael Byram, PhD, Emeritus Professor, Durham University

Neda Andrić, PhD, Associate Professor, University of Montenegro

Nike Pokorn, PhD, Full Professor, University of Ljubljana

Olivera Kusovac, PhD, Associate Professor, University of Montenegro

Predrag Novakov, PhD, Full Professor, University of Novi Sad

Radojka Vukčević, PhD, Full Professor, University of Belgrade

Ranko Bugarski, PhD, Full Professor, University of Belgrade (retired)

Slavica Perović, PhD, Full Professor, University of Montenegro (retired)

Snežana Gudurić, PhD, Full Professor, University of Novi Sad

Svetlana Kurteš, PhD, Research Associate, University of Madeira

Tatiana Larina, PhD, Professor, Peoples' Friendship University of Russia and
Moscow State Linguistic University

Vesna Polovina, PhD, Full Professor, University of Belgrade (retired)

Vladimir Žegarac, PhD, Assistant Professor, University of Madeira

Vojko Gorjanc, PhD, Full Professor, University of Ljubljana

Zoran Paunović, PhD, Full Professor, University of Belgrade

ISSUE 10

LOGOS & LITTERA
Journal of Interdisciplinary
Approaches to Text

Podgorica, 2023

Faculty of Philology
University of Montenegro

CONTENTS

Helga Begonja: <i>O prevođenju naziva hrvatskih nacionalnih jela u zadarskim jelovnicima</i>	1
Simona Serafimovska and Brikena Xhaferi: <i>Teaching English as a Foreign Language with new technologies</i>	16
Andrijana Baltić: <i>Kognitivistički pristup diskursu: Čiltonova teorija diskursnog prostora</i>	26
Olga Smolnytska: <i>Эволюция образа-символа бабочки в избранных произведениях Владимира Набокова</i>	45

Helga Begonja¹

DOI: 10.31902/LL.2023.10.1

O PREVOĐENJU NAZIVA HRVATSKIH NACIONALNIH JELA U ZADARSKIM JELOVNICIMA

Sažetak: U ovom se radu istražuju prijevodi hrvatskih gastronomskih kulturema na njemački jezik na primjeru tekstne vrste jelovnik. Polazeći od temeljnih postavki teorije skoposa te uzimajući u obzir činjenicu da u unosima u tekstnoj vrsti jelovnik treba biti realizirana informativna i apelativna funkcija utvrđuje se koji se prijevodni postupci primjenjuju pri prevođenju nulto-ekvivalentnih leksema koji ujedno predstavljaju nazive hrvatskih nacionalnih jela. Utvrđuje se posreduju li njemački prijevodi skopos, tj. adekvatno prijevodno i jezično rješenje o autohtonom nacionalnom jelu. Provedena analiza na ukupnom korpusu od 120 hrvatskih gastronomskih kulturema zadarskih jelovnika pokazuje da je daleko najzastupljeniji prijevodni postupak doslovan prijevod sa ili bez objašnjenja, dok je primjena prijevodnih postupaka citat sa ili bez objašnjenja, približno značenje, analogija, hiperonim, i parafraza zabilježena tek u manjoj mjeri. Realizirani njemački prijevodi ne doprinose upoznavanju nacionalne gastronomske kulturne baštine te ukazuju na zanemarivanje važnosti kvalitetnih prijevoda gastronomskih kulturema u hrvatskoj translatološkoj praksi.

Gljučne riječi: gastronomija, nulto-ekvivalentni kulturemi, prijevodni postupci, teorija skoposa, informativna i apelativna funkcija tekstne vrste jelovnik

Uvod

Gastronomija je dio identiteta nacije, a hrana vrlo upečatljiv element upoznavanja kulture strane zemlje. Svaka zemlja ima svoja tipična nacionalna jela, koja su dio njezine nematerijalne kulturne baštine. Nazivi nacionalnih jela ili gastronomski kulturemi nositelji su identiteta (njem. Identitätsträger) i kulture (njem. Kulturträger) određene nacionalne ili etničke skupine, a u vremenu globalizacije predstavljaju i utočišta (njem. Refugien) onoga autentičnog i tradicionalnog što svaka zemlja ima (Holzer, 2009: 377).

Gastronomska kultura sastavni je dio bića, kulture i civilizacije nacije pa stoga ne čudi tvrdnja Kivele i Johnsa (2003, cit. prema Žaper, 2004: 231) da su „obroci ili gastronomija u destinaciji kulturni artefakt“. Kulinarstvo je povezano s kulturom naroda i njegovim identitetom pa je zato i prevođenje gastronomskih kulturema i njihovo posredovanje posjetiteljima zemlje iznimno važan element u stvaranju gastronomskog imidža Hrvatske i očuvanju njezine baštine. Prema kulturemima iz područja kulinarstva stoga se ne bi smio zauzimati „maćehinski odnos“ (Szczęk i Kałasnik, 2014: 197), već oni trebaju imati važno i prepoznatljivo mjesto u translatološkoj praksi.

Grad Zadar ima iznimno dugu tradiciju u ugostiteljstvu i turizmu. Od antičke Jadere preko razdoblja kada je bio glavni grad Zadarske provincije (Provincia di Zara) do suvremenog doba, Zadar je bio zanimljiv za putnike. Duga turističko-povijesna tradicija započela je u XIX. stoljeću, izgradnjom gostionica i prvih hotelčića-svratišta (usp. Peričić 2011: 215) te je kontinuirano nastavljena do današnjih dana, kad grad ima iznimno prepoznatljivo mjesto u turističkoj ponudi Hrvatske.

Uzevši u obzir sve navedene podatke, cilj je ovoga rada istražiti posreduju li se stranim gostima informacije o nacionalnim jelima kao dio ukupne gastronomske ponude i

¹ Docentica na Odjelu za germanistiku Sveučilišta u Zadru.

jesu li prijevodi jezičnih elemenata koje nazivamo „gastronomskim kulturemima“ usklađeni sa suvremenim funkcionalističkim teorijama u translatologiji.

U radu se istražuju i analiziraju hrvatsko-njemački prijevodi hrvatskih nacionalnih jela na primjeru tekstne vrste jelovnik. Empirijskom analizom obuhvaćen je korpus od 120 gastronomskih kulturema ekscerpiranih iz 30 jelovnika ugostiteljskih objekata u gradu Zadru i njegovim najfrekventnijim turističkim naseljima. U radu se istražuje primjena prijevodnih postupaka u slučajevima nulto-ekvivalentnih hrvatskih gastronomskih kulturema te njihova usklađenost s funkcionalističkim translatološkim teorijama.

Hrvatski gastronomski kulturemi

Hrvatska se odlikuje raznovrsnom gastronomskom ponudom i različitim načinima pripreme hrane jer se i zemlja može podijeliti na tri zemljopisno i klimatski različite zone (panonsku, dinarsku i jadransku), što rezultira mogućnošću uzgoja različitih namirnica i pripreme raznovrsnih jela (Žaper, 2004: 232-235).

Poznati gastronomski kulturemi panonske kulturne zone su riblji paprikaš fiš ili fišpaprikaš i čobanac, tradicionalni slavonski kulen i švargla, a od slatkih jela primjerice bazlamača.

Zagorje, okolica Zagreba, Pokuplje poznati su po zlijevanjkama, štruklima, purici z mlincima, samoborskoj grebljici.

Zbog proizvodnje kravljeg, ovčjeg i kozjeg mlijeka, dinarska je kulturna zona poznata po siru škripavcu i basi. Vrlo su poznate i ličke police ili krumpir pečen u ljusci.

Maneštre, paštica, pršut, ninski šokol, panceta, poljički soparnik ili zeljenik gastronomski su kulturemi jadranske zone. Ona se odlikuje i vrlo tradicionalnim načinima pripreme hrane na lešo, na brudet, friganjem, tj. prženjem na tavi ili mariniranjem (u savuri).

Istra i Dalmacija se u jadranskoj kulturnoj zoni često izdvajaju kao zasebne (gastronomske) regije sa specifičnim kulinarskim izričajem, obogaćenim povijesnim kontaktima s brojnim narodima, čija je prisutnost na našim prostorima ostavila neizbrisiv trag u kulinarstvu, koji se očuvao do današnjeg dana. Jela koja su Hrvati prihvatili u davnoj prošlosti danas se smatraju autohtonim hrvatskim jelima. Spomenimo da dalmatinska slastica rožata (s varijantama naziva rozata ili rozada) vuče porijeklo od Mletaka, a zabilježena je još 1300. godine pod nazivom „fratrov puding“ (Žaper, 2004: 235). Poznate istarske gastronomske delicije su fuži, pljukanci, posutice, lazanje ili jela s tartufima.

Gotovo svaki dalmatinski otok može se podičiti nekim od hrvatskih autohtonih kulturema: viška ili komiška pogača, iški lopiž, paški sir, brački vitalac, hvarska kotonjada, itd.

Ovaj kratki prikaz tek je djelić raznolikosti hrvatske autohtone gastronomske ponude. Navedeni hrvatski gastronomski kulturemi jedinstveni su u svojim nazivima i načinima pripreme. Govorimo o kulturno-specifičnim pojmovima iz područja gastronomije i „leksiku bez ekvivalenta“ (njem. äquivalentlose Lexik) (Barchudarow, 1979: 100). U nastavku donosimo teoretski prikaz kulturno-specifičnih pojmova i prijevodne postupke koji se primjenjuju u slučajevima nulte-ekvivalencije.

O kulturno-specifičnim pojmovima

U teoriji nalazimo različite klasifikacije i terminologiju vezano uz pojmove kulturno-specifičnog sadržaja. Hansen (1996: 63) za kulturno-specifične pojmove (njem. Kulturspezifika) koristi i nazive kulturemi (njem. Kultureme) ili elementi povezani s kulturom (njem. kulturgebundene Elemente), a njima označava jezične i nejezične elemente polazne kulture koji su u drugim jezičnim prostorima „nepoznati, gotovo nepoznati ili

drugačije definirani“ zato što se odnose na narodne ili kulturno-specifične predmete ili pojave određene jezične zajednice.

Kutz (1981: 109) govori o realijama (njem. Realienbenennungen) ili o „jezičnim kodifikacijama specifičnih društvenih pojava (gospodarskog, političkog, kulturno-duhovnog) života, koji su nastali u povijesnom razvoju jezične zajednice“.

Barchudarow (1979: 101) realijama naziva riječi za „predmete, pojmove i situacije, koje ne postoje u praktičnom iskustvu govornika drugog jezika“. Njegovi su primjeri za predmete materijalne i duhovne kulture nacionalna jela (Kaßler, Halbgefrorenes, Weißbier); nošnje (Krachlederne); plesovi (Schuhplattler, Rheinländer), oblici narodnog pjesništva (Knittelvers).

Markstein (2006: 288-291) u realije ubraja i dijalektalne izraze (npr. Haberer i Spezi) i egzotičan vokabular (njem. exotischer Wortschatz), npr. različite nazive za snijeg. Tu ulaze i kratice, titule, blagdani, oslovljavanja, uzvici i geste. Kulturno specifične posuđenice iz drugih kultura Markstein (2006) naziva „udomaćenim realijama“ (njem. eingebürgerte Realien), s primjerima Samowar, Pub. Udomaćene, u njemačkome jeziku lematizirane realije, mogu se pojavljivati i u njemačkim složenicama, npr. Pizzateig, Kimonoärmel. To nije karakteristika „stranih realija“ (njem. fremdgebliebene Realien), primjerice termina Sarafan, koji u ruskom jeziku označava dio narodne nošnje.

Nastavno na Witte (2000: 99) koja kultureme smatra „fenomenima društva koji u datoj situaciji predstavljaju relevantne kulturno-specifične elemente“, u nastavku rada koristimo pojam kulturemi iz područja gastronomije ili gastronomski kulturemi.

Nulto-ekvivalentni kulturemi kao prijevodni izazov

Kulturemi pokazuju nultu ili tek djelomičnu ekvivalenciju u vokabularu ciljnog jezika. Hrvatska nacionalna jela (npr. fuži s tartufima, sinjski arambašići, viška pogača) ubrajaju se u skupinu leksema koji u njemačkom jeziku nemaju adekvatan ekvivalent. Barchudarow (1979: 100) takav „potpuni nedostatak ekvivalenta jezičnog elementa polaznog jezika u vokabularu ciljnog jezika“ označava pojmom „leksik bez ekvivalenta“ (njem. äquivalentlose Lexik).

U znanstvenoj literaturi o ekvivalenciji pišu brojni autori (Prunč, 2001; Koller, 2004; Stolze, 2011).

Budući da je u središtu interesa ovoga rada nulta ekvivalencija na leksičkoj razini, u nastavku donosimo Kollerovu (2004) podjelu u okviru denotativne ekvivalencije (njem. denotative Äquivalenz) koja je usmjerena na odnose na razini leksika, tj. pojedinih riječi i sintagmi.

Na leksičkoj razini Koller (2004: 228-233) razlikuje pet podtipova denotativne ekvivalencije između riječi u polaznom i ciljnom jeziku. To su odnosi 1:1 (njem. die Eins-zu-eins-Entsprechung); 1: puno (njem. die Eins-zu-viele-Entsprechung); puno: 1 (njem. die Viele-zu-eins-Entsprechung); 1:0 (njem. die Eins-zu-Null-Entsprechung) i 1: djelomično (njem. die Eins-zu-Teil-Entsprechungen).

Kulturno specifični pojmovi ubrajaju se u posljednje dvije skupine odnosa denotativne ekvivalencije (odnos leksičkih jedinica 1: djelomično i 1: 0), pri čemu je ova potonja daleko češća. Određeni pojam polaznog jezika u ciljnom jeziku nema ekvivalent, pa govorimo o „pravim prazninama (njem. echte Lücken) u leksičkom sustavu ciljnog jezika“ (Koller, 2004: 232).

Primjeri hrvatskih nacionalnih jela (npr. torta hrapočuš, dagnje na buzaru, vitalac) ubrajaju se u onu skupinu leksema koji u njemačkom jeziku nemaju adekvatan ekvivalent, pa govorimo o slučaju koji Barchudarow (1979: 100) opisuje kao „das völlige Fehlen eines Äquivalents für eine bestimmte Einheit der Ausgangssprache im Wortschatz der Zielsprache“, i označava ga pojmom „äquivalentlose Lexik“.

Unutar nulte ekvivalencije najpoznatiju podjelu razvija Kutz. Kutz (1981: 107-109) razlikuje tri tipa nulte ekvivalencije: referencijalnu (njem. referentielle NÄ), leksičko-semantičku (njem. lexikalisch-semantische NÄ) i stilističko-pragmatičku (njem. stilistisch-pragmatische NÄ) nultu ekvivalenciju.

Referencijalna ekvivalencija odnosi se na nepostojanje određenog referenta u objektivnoj stvarnosti jezične i komunikacijske zajednice ciljnog jezika. Vezano uz temu našeg rada primjeri mogu biti brojni termini koji u povijesnom razvoju njemačke jezične zajednice nisu poznati (npr. arambašići, torta hrpačuša) ili nisu dio prirodnih datosti ciljne sredine. To se prije svega odnosi na nazive samonikloga dalmatinskog bilja kao što su bljušt (lat. *Tamus communis* L.), divlja šparoga (lat. *Asparagus officinalis*), divlji komorač (lat. *Foeniculum vulgare*).

Leksičko-semantička nulta ekvivalencija označava da kod govorika ciljnog jezika nije osviještena poveznica između prizora i formativa, a to znači da se u jednoj jezičnoj i kulturnoj zajednici referentu ne pridaje značenje koje ima u drugoj jezičnoj i kulturnoj zajednici. Nijemcima, jednako kao i Hrvatima, u kulinarstvu je poznata mogućnost kandiranja voća, pa prema tome i izraz *kandiertes Obst* (hrv. *kandirano voće*). Čak i ako bi se hiponim u njemačkom jeziku odnosio na koru naranče (njem. *kandierter Orangenschalenstreifen*) ili koru limuna (njem. *kandierter Zitrusstreifen*), on sasvim sigurno nema isto kulturno i tradicijsko značenje pa čak ni karakterističan izgled dalmatinskog kulturema arancini. Tradicija pripreme arancina u vrijeme Božića osobito je prisutna u Dubrovniku, a djelomično se proširila i po ostalim dijelovima Hrvatske.

Stilističko-pragmatička nulta ekvivalencija očituje se u nedostatku formativa sa sasvim podudarnim stilsko-pragmatičkim karakteristikama. Ovdje se najčešće ubrajaju dijalektalni ili regionalni izrazi.

Prijevodni postupci u slučajevima nulte ekvivalencije na leksičkoj razini

Ako se složimo s Barchudarowim (1979: 16), koji konstatira da je prevođenje realija povezano s poteškoćama, što „ni u kom slučaju ne znači da je načelno nerješivo“, onda najprije treba razmotriti koji su prijevodni postupci u takvim slučajevima uobičajeni.

Pregled prijevodnih postupaka nulto-ekvivaletnih leksema koji donosimo u nastavku rada, temelji se na znanstvenim radovima Barchudarowa (1979), Kutza (1981), Kollera (2004), Newmarka (1988), Markstein (2006), Schreiber (2006) i Lipavic-Oštir (2013).

Prijevodni postupci uporabe hiponima (njem. *das Hyponym*) i hiperonima (njem. *das Hyperonym*) (Barchudarow, 1979; Newmark, 1988; Lipavic-Oštir, 2013) predstavljaju leksičke supstitucije izvornih kulturema terminima užega ili širega referencijalnog značenja.

Približno značenje (njem. *die annähernde Bedeutung*) (Markstein, 2006: 291) označava približan prijevod (njem. *annähernde Übersetzung*), tj. prijevod „analognim terminom“ (njem. *Übersetzung mittels eines „Analogons“*) (Barchudarow, 1979: 101), koji tek približno odgovara sadržaju izvornog denotata. Koller (2004: 233) piše o izrazu u ciljnom jeziku „koji se primjenjuje u sličnom značenju“, s primjerima engl. *performance* (Linguistik) – njem. *Sprachverwendung*; engl. *public relations* – njem. *Öffentlichkeitsarbeit*.

Analogija (njem. *analoge Übersetzung*) označava korištenje podudarnog termina ciljnog jezika koji se koristi u istom području ili istoj situaciji (Hansen, 1997: 63). Markstein (2006: 291) analogijom (njem. *Analogiebildung*) označava korištenje odgovarajućeg termina u ciljnom jeziku prema njegovu smislu pa tako prema kriteriju funkcije navodi primjer engl. *Home Office* prema njem. *Innenministerium*. Za ovaj prijevodni postupak u literaturi nalazimo i nazive adaptacija (njem. *Adaptation*) (Koller, 2004) i kulturni ekvivalent (engl. *cultural equivalent*) (Newmark, 1988).

Prijevodni postupak preuzimanja riječi iz izvornog jezika Koller (2004) označava terminom citat (njem. *Zitatwort*), kao u primjerima engl. *joint venture* – dt. *Joint-venture*; dt.

Berufsverbot – fr. le Berufsverbot. Moguće je i preuzimanje riječi s potpunom ili djelomičnom prilagodbom na fonetske, grafemske i morfološke norme ciljnog jezika, pri čemu nastaje posuđenica (njem. das Lehnwort). Kollerovi (2004: 233) primjeri su engl. performance, linking – njem. die Performanz, das Linking; engl. glagol layout – njem. layouten. Markstein (2006: 291) za prilagodbu navodi primjere die Kolchose(n), die Pizzen, uz die Pizzas.

Barchudarow (1979: 105) i Koller (2004: 233) smatraju da je prevedenica prijevod kulturema supstitucijom njegovih sastavnih dijelova (morfema ili riječi u sintagmama) doslovnim ili djelomičnim ekvivalentima u ciljnom jeziku. Navodi primjere engl. fast-breeder reactor – njem. Schneller Brüter; engl. the grassroots of the nation – njem. die Graswurzeln der Nation.

Eksplikacija je prijevodni postupak u kojemu određeni izraz izvornog jezika biva opisan, komentiran ili definiran, a Kollerov (2004: 233) je primjer engl. runner - dt. sich rasch verkaufendes Produkt. Schreiber (2006: 152) eksplikaciju ubraja u pomoćne postupke (njem. Hilfsverfahren), u koje ubraja i napomene, kratka objašnjenja ispred ili iza nepoznatog pojma, podnožne napomene.

Barchudarow (1979: 106) pojašnjavanje značenja polaznog leksema naziva opisnim prijevodom (njem. beschreibende/erläuternde Übersetzung) i smatra da je navedeni postupak sličan definiciji pojma. Newmark (1988: 83) piše o deskriptivnom ekvivalentu (engl. descriptive equivalent) i navodi primjer engl. machete – ‘Latin American broad, heavy instrument’.

Lipavić-Oštir (2013: 153) koristi naziv prijevod pomoću opisnih ekvivalenata (njem. Übersetzung mit Hilfe von beschreibenden Äquivalenten) ili parafraza, s primjerom hrustljavi krompirjevi polpeti (njem. knusprige Kartoffelbuletten) za Rösti.

Pregled prijevodnih postupaka leksičkih jedinica nulte ekvivalencije ukazuje na opsežnost, ali i terminološku neujednačenost naziva prijevodnih postupaka. Budući da se u ovom radu bavimo prevođenjem kulturema iz područja gastronomije i istražujemo ih na primjeru tekstne vrste jelovnik, možemo pretpostaviti da dio navedenih prijevodnih postupaka neće biti evidentiran u korpusu. Navedeno se prije svega odnosi na deskriptivne ekvivalente, eksplikacije dužim definicijama ili prijevode s komentarima, koji su u vidu napomena često zavedeni u podnožnim napomenama, što prema konvencionalnim obrascima tekstne vrste jelovnik nije moguće.

Mali broj znanstvenih radova o prevođenju nacionalnih jela za jezični par poljski-njemački (Szczyk, 2009; Szczyk-Kołasnik, 2014) i jezični par slovenski-njemački (Lipavic-Oštir, 2013; 2014) dodatni su indikator očekivanih prijevodnih postupaka u području gastronomije. Lipavic-Oštir (2013) u radu „Krakauer ali obarjena klobasa – Übersetzungsprobleme im Bereich Kulinariik am Beispiel der Kochbücher“, navodi devet prijevodnih postupaka: reprodukcija s objašnjenjem, reprodukcija bez objašnjenja, prijevod pomoću prepoznatljivih ekvivalenata, prijevod pomoću opisnih ekvivalenata ili parafraza, hiperonim, doslovan prijevod, ispuštanje kulturnog elementa, naturalizacija i adaptacija. Lipavic-Oštir (2013) navedenu podjelu temelji na podjelama Szczyk (2009) i Šumrada (2009).

U empirijskom dijelu ovoga rada, prijevode hrvatskih kulturema na njemački jezik na korpusu zadarskih jelovnika klasificiramo prema sljedećim prijevodnim postupcima: citat bez dodatnog objašnjenja, citat s dodatnim objašnjenjem, doslovan prijevod bez dodatnog objašnjenja, doslovan prijevod s dodatnim objašnjenjem, uporaba hiperonima, analogija, približno značenje, parafraza.

O teoriji skoposa

Pragmatički obrat (engl. pragmatic turn; njem. pragmatische Wende) koji je 70-tih godina 20. stoljeća zahvatio lingvistiku, doveo je do novog poimanja jezika jer se sada istraživao prvenstveno njegov funkcionalni aspekt. Promjene koje su zahvatile lingvistiku dovode do etabliranja funkcionalističkih teorija u translatologiji i do potpunog udaljavanja translatologije od filološke tradicije. Prijevod se više nije promatrao kao pretvaranje jezičnih znakova iz jednog jezičnog sustava u drugi, tj. pokušaj vjerne reprodukcije „često kao ‘svetog originala’ shvaćenog polaznog teksta“ (Witte, 2007: 26).

Kollerova definicija prevođenja (1972: 69-70) tvrdila je sljedeće:

„Linguistisch kann die Übersetzung als Umkodierung oder Substitution beschrieben werden: Elemente a1, a2, a3 ... des Sprachzeicheninventars L1 werden durch Elemente b1, b2, b3 ... des Sprachzeicheninventars L2 ersetzt“.

Ovakvom shvaćanju prevođenja snažno se suprotstavila Snell-Hornby (1994: 12-13), koja tvrdi da prevođenje upravo nije tek dekodiranje u kojem prevoditelj funkcionira kao pasivni „transformator“ ili izmjenjivač jezičnih kodova. Prevođenje nije povezano ni s linearnim lancem jedinica, već s tekstom kao oblikom, kao jedinstvenom, cjelovitom građom. Vermeer (1994) prevođenje naziva „transferom kulture“ (njem. kultureller Transfer), čime naglašava novu dimenziju njegove funkcije.

Teoretski temelj za novu paradigmu u translatologiji postavljen je objavom knjiga *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* (1984), Katharine Reiß i Hansa Vermeera i *Theorie über translatorisches Handeln* (1984), Juste Holz Mänttari. Translacijsko djelovanje, kao i svako drugo djelovanje, ima određen cilj („Skopos“), a translator je odgovoran stručnjak koji treba osigurati da se cilj postigne na optimalan način (Dizdar, 2006: 105-107).

Dominanta prijevodnog djelovanja više nije ekvivalencija, već svrha (njem. Zweck, Ziel, Funktion, Skopos) translata. Bikulturna kompetencija translatora i njegova stručnost trebaju osigurati što kvalitetniju realizaciju prijevoda te pridonijeti što optimalnijem ostvarenju svrhe i funkcioniranju prijevoda u ciljnoj kulturi (Dizdar, 2006: 105).

U ovom se radu istražuje adekvatnost prijevoda hrvatskih gastronomskih kulturema u tekstnoj vrsti jelovnik te usklađenost ciljnih tekstova s funkcionalističkim translatološkim teorijama. Jelovnici su značajno promiždbeno sredstvo za poticanje ponude (Hecker i Hermann, 2000: 263-264) s informativnom i apelativnom funkcijom. Gastronomski kulturemi dio su nacionalne baštine određene zemlje. Stranim korisnicima jelovnika stoga treba biti posredovana informacija o tradicijskim jelima i načinima njihova posluživanja. Prevoditelj tekstova iz područja gastronomije treba biti vrstan poznavatelj gastronomije i jezika struke koji će biranim jezičnim konstrukcijama ostvariti informativnu, apelativnu i promiždbenu funkciju tekstne vrste.

Korpus i metodologija

Analiza prijevoda hrvatskih gastronomskih kulturema provedena je na prikupljenom korpusu iz 30 jelovnika ugostiteljski objekata u Zadru, smještenih u središtu grada i na vrlo frekventnim gradskim lokacijama.

Na temelju prikazanih prijevodnih postupaka u ovom radu, evidentirane primjere iz korpusa klasificiramo prema sljedećim prijevodnim postupcima: citat bez dodatnog objašnjenja, citat s dodatnim objašnjenjem, doslovan prijevod bez dodatnog objašnjenja, doslovan prijevod s dodatnim objašnjenjem, hiperonim, analogija, približno značenje, parafraza.

Uz navođenje postotka zastupljenosti pojedinačnih prijevodnih postupaka na ukupnom uzorku od 120 hrvatskih gastronomskih kulturema evidentiranih u istraženom korpusu, svaki se prijevodni postupak analizira na autentičnom primjeru ekscerpiranom iz korpusa. U analizi primjera najprije navodimo autentičan tekst u polaznom i ciljnom jeziku sa svim evidentiranim pogreškama. Autentičan polazni tekst označavamo oznakom APT, a autentičan ciljni tekst oznakom ACT. Iza primjera navodimo brojčanu oznaku jelovnika iz korpusa u kojem je primjer evidentiran.

Nastavno na određivanje prijevodnog postupka u komentaru autentičnog primjera donosimo osvrt na gastronomski kulturem i njegov prijevod na njemački jezik. Polazeći od postavki teorije skoposa, utvrđujemo svrsishodnost primijenjenih prijevodnih postupaka u realizaciji prijevodnog skoposa te ulogu prevoditelja u prijevodnom procesu. Za unose koji se ne pokazuju zadovoljavajućima predlažemo prijevodno rješenje u koje je inkorporirana informacija o autohtonom hrvatskom jelu i tradicionalnom načinu njegova posluživanja čime se pridonosi realizaciji informativne i apelativne funkcije tekstne vrste jelovnik. U kvalitativnoj analizi unosa značenja kulturema i njihovih njemačkih prijevoda dodatno provjeravamo u radovima o gastronomiji i znanosti o prehrani i raznim leksikografskim izvorima (Osmojezični enciklopedijski rječnik (1987–2010), Zoološki rječnik: hrvatsko-njemačko-englesko-latinski (2009), Duden–Deutsches Universalwörterbuch (2001), Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik (2005).

U grafikonu na kraju poglavlja „Rezultati analize“ donosimo prikaz postotnog udjela korištenih prijevodnih postupaka evidentiranih na primjeru zadarskih jelovnika na ukupnom uzorku od 120 hrvatskih gastronomskih kulturema.

Rezultati analize

Prijevodni postupak „citat“

Prijevodni postupak citat s objašnjenjem i citat bez objašnjenja zabilježen je u 4 % primjera gastronomskih kulturema u istraženom korpusu.

Primjer (1)

APT: Pašta fažol (J3)

ACT: Pašta fažol (J3)

PP: Citat bez dodatnog objašnjenja

Grah s tjesteninom ili pašta fažol staro je i vrlo tradicionalno dalmatinsko jelo. Grah (lat. *Phaseolus vulgaris*), uz grašak (lat. *Pisum sativum*), leću (lat. *Ervum lens*), bob (lat. *Vicia faba*), soju (lat. *Glycine hispida*), zemni orašac (lat. *Arachis hypogea*), slanutak (lat. *Cicer arietinum*) i lupinu (lat. *Lupinus sp.*), ulazi u skupinu mahunarki (usp. Žugaj i sur. 1994: 165).

Grah je stara kultura koja potječe iz Argentine, a u Europu su je donijeli španjolski konkvistadori u XVI. stoljeću (Barbieri, 2002: 299-300). Važna je i odavno poznata prehrambena namirnica u cijeloj Hrvatskoj. U Dalmaciji se grah regionalno naziva fažol, prema talijanskom fagiolo. Pašta fažol najtradicionalniji je način pripreme graha, a vrlo ukusnim jelom postala je zahvaljujući finim dodacima kao što su suho meso, dalmatinska panceta, kobasica, pršut. Jelo može biti oplemenjeno peršinom, usitnjenom rajčicom i maslinovim uljem. Korištenjem prijevodnog postupka citiranja bez dodatnog objašnjenja stranom korisniku jelovnika ostaje potpuna nepoznanica što se pod gastronomskim kulturemom pašta fažol nudi. Izostavljanjem informativnog i apelativnog sadržaja u prijevodu, recipijentima ciljnog teksta nije posredovana informacija da su u prilici uživati u autohtonom hrvatskom jelu. Uz citiranje naziva jela, prijevodno bi rješenje u skladu s

postavkama teorije skoposa pripadnicima udaljene ciljne kulture trebalo posredovati osnovnu informaciju o njegovoj pripremi i tradicionalnom načinu posluživanja. Za navedeni gastronomski kulturem stoga predlažemo sljedeće prijevodno rješenje:

Pašta fažol – traditionelle dalmatinische dicke Suppe aus Bohnen, getrocknetem Fleisch und Wurst. Heiß serviert, mit geriebenem Käse garniert.

Prijevodni postupak „doslovan prijevod“

Doslovan prijevod s dodatnim objašnjenjem ili bez dodatnog objašnjenja evidentiran je u postototnom omjeru od 81% primjera gastronomskih kulturema iz zadarskih jelovnika.

Primjer (2)

APT: Paški sir (J 5)

ACT: Schaf Käse Pag Insele (J 5)

PP: Doslovan prijevod bez dodatnog objašnjenja

U ekscerpiranom primjeru prijevoda hrvatskog gastronomskog kulturema paški sir, pojavljuje se gramatički i ortografski potpuno nepravilan oblik Schaf Käse Pag Insele, čiji bi ispravan oblik trebao glasiti Schafskäse von der Insel Pag. Korišteni prijevodni postupak je doslovan prijevod bez dodatnog objašnjenja. I u ostalim slučajevima pojavljivanja ovog gastronomskog kulturema u istraženim zadarskim jelovnicima evidentna je tendencija doslovnog prevođenja bez dodatnog objašnjenja i prevođenje uporabom hiperonima. Gramatičke nepravilnosti popratna su pojava u svim ekscerpiranim prijevodima pa tako primjerice nalazimo: Käse fon insel Pag (J 4), Pager Käse von Insel Pag (J 4), Käse aus Pag (J 7), Käse von den Insel Pag (J 21), schafskäse (J 4).

Budući da kulturem paški sir u odnosu na strukturu naziva ne pripada jednostavnim, sintetičkim nazivima (njem. Simplizia), već se radi o stabilnoj leksičkoj cjelini, koja je međutim i dvočlani naziv (njem. mehrgliedriger, analytischer Name) (Szczęk, 2009), u ovom je slučaju i u njemačkom prijevodu uputno sačuvati višečlani, analitički naziv Pager Käse. U ovom „genetskom nazivu“ (Lipavic-Oštir, 2013: 150), svakako treba naglasiti i njegovu toponimsku motiviranost, tj. hrvatski nesoni Pag. Genetski nazivi jela često su prisutni u nazivima hrvatskih gastronomskih kulturema (npr. dalmatinski pršut, istarski pršut, ninski šokol), a njihovi prijevodi na njemački jezik trebaju biti usustavljeni i jezično ispravni.

Hrvatski otoci uvijek su se isticali svojim posebnim ovčjim sirevima, npr. krčki sir, creski sir, rapski sir, brački sir, olipski sir (Samardžija i sur., 2006: 38). Tvrdi, ovčji paški sir najpoznatiji je u mediteranskom području Hrvatske. Paški sir proizvodi se na otoku Pagu od mlijeka autohtone paške ovce (Oštarić i sur., 2015: 101).

Od navedenih informacija o paškom siru, stranim korisnicima jelovnika svakako je važna ona da se ovaj dalmatinski sir proizvodi od ovčjeg mlijeka, tj. da je autohtoni hrvatski gastronomski kulturem tvrdi ovčji sir. U skladu s teorijom skoposa uz informativnu funkciju, prijevodno rješenje u jelovniku treba ispuniti i apelativnu funkciju. Jezične konstrukcije s pažljivim odabirom senzoričkih pridjeva mogu biti značajan promidžbeni element i dodatan motiv da se strani korisnici odluče kušati ovo autohtono dalmatinsko jelo. Iznosimo sljedeći prijedlog funkcionalističkog ciljnog teksta:

Pager Käse – pikanter Schafskäse von der Insel Pag, mit schwarzen Oliven garniert.

Prijevodni postupak „hiperonim“

Prijevodni postupak upotreba hiperonima evidentiran je u 4% primjera iz istraženog korpusa.

Primjer (3)
APT: Kunjke (J3)
ACT: Seemuscheln (J 3)
PP: Hiperonim

U ovom je primjeru korišten prijevodni postupak hiperonim. Umjesto naziva kunjka, koristi se termin šireg opsega semantičkog značenja, Seemuschel, tj. školjka. Ovakva prijevodna strategija implicira da prevoditelj ne poznaje naziv školjke na njemačkom jeziku ili pak smatra da taj naziv nije osobito važan, pa ga zamjenjuje semantički nadređenim pojmom.

Školjka kunjka koju u literaturi nalazimo i pod terminima kunkula, Noina lađica, jedan je od najukusnijih i najpoznatijih jadranskih školjkaša. Školjka sama po sebi nije nultoekvivalentni termin jer u ciljnom jeziku postoji termin koji je adekvatan ovome iz polaznog jezika. Korisnik međutim ostaje uskraćen za informaciju o načinima pripreme ove školjke, što i doprinosi isticanju njezinih gastronomskih posebnosti i promociji toga kulturema u hrvatskoj gastroturističkoj ponudi.

Kunjka se u našim krajevima konzumira od davnina. Jede se sirova s nekoliko kapljica svježega limunovog soka, a u hrvatskom kulinarstvu poznato je i pohanje školjke ili priprema buzare, poznate dalmatinske delicije, u kojoj se uživalo još iz mletačkog doba.

Izvorni tekst u ekscerpiranom primjeru ne daje nikakvu informaciju o načinu pripreme jela. U skladu s postavkama funkcionalističke teorije prijevodnog djelovanja (Holz Mänttari, 1984), prevoditelj bi kao proaktivni stručnjak u procesu prevođenja dodatne informacije o izvornom tekstu trebao zatražiti od naručitelja prijevoda.

Pod pretpostavkom da se u navedenom primjeru radi o konzumiranju sirovih školjaka, navodimo sljedeće prijevodno rješenje:

Rohe Archenmuschel, mit Zitronensaft beträufelt.

U skladu sa zahtjevima funkcionalističkih translatoških teorija u ciljni su tekst implementirani jezični izrazi kojima je iskazano kulturno uvriježeno konzumiranje jela, čime se dodatno pridonosi realizaciji informativne i apelativne funkcije tekstne vrste. Izneseni prijedlog prijevoda može biti i dodatno dorađen, kao u sljedećim prijedlogu funkcionalnog prijevoda:

Rohe Archenmuscheln in Schalenhäften, mit etwas Zitronensaft beträufelt und mit Pfeffer gewürzt.

Prijevodni postupak „analogija“

Prijevodni postupak analogija zabilježen je u 4% primjera zadarskih jelovnika.

Primjer (4)
APT: Pršut (J 17)
ACT: Dalmatinische proscutto (J 17)
PP: Analogija

Jedan od najpoznatijih dalmatinskih gastronomskih kulturema pršut, u navedenom je primjeru preveden gramatički i ortografski pogrešnom analogijom iz talijanskog jezika proscutto, čiji bi ispravni oblik trebao glasiti Prosciutto.

Unos pršut nalazimo u brojnim primjerima u istraženom korpusu. U prijevodima na njemački jezik najčešće se koriste prijevodni postupci približno značenje i parafraza, no u gramatički potpuno nepravilnim oblicima. U zadarskim jelovnicima tako nalazimo unose: Dalmatinische Schinken (J 5), Dalmatinischer geräucherter Schincken (J 1); Dalmatinischer Schinken (J 2, 9, 30); Dalmatinische Schinken (J 5); Dalmatinischer Räucherschinken; Dalmatinischen Rohrschinken (J 6); geräucherter Schinken (J 7); Dalmatinischer Rohschinken (J 11, 29); Dalmatinischer Räucherschinken (J 12); DALMATINISCHER ROHSCHINKEN (J 13, 22); Dalmatinischen Schinken (J 14); Geräucherter Dalmatinischer Schinken (J 15, 28); Dalmatinischer Prosciutto (J 16, 25); Geräucherter Schinken (J 17); Dalmatinische proschutto (J 18); DALMATIAN ROHSCHINKEN (J 20); Dalmatinischen Rohschinken (J 21, 25); Dalmatinischer geräucherter Schinken (J 22, 27); Luftgetrockneter Rohschinken (J 23, 24).

Ni u jednoj prijevodnoj varijanti nije sačuvan izvorni naziv u obliku citata, što ne ide u prilog namjeri da se dalmatinski pršut zaštiti kao autohtoni proizvod, osobito imajući u vidu činjenicu da su po proizvodnji ove delicije poznate i druge države (npr. Italija, Španjolska, Slovenija).

Temeljna karakteristika dalmatinskog pršuta je da je dimljen (njem. geräuchert), ali i sušen na mediteranskoj buri (njem. in der Bora gereift), u prošlosti isključivo na zraku, a danas i u natkrivenim prostorima. Uzimajući u obzir spoznaje teorije scenes-and-frames, ali i u cilju isticanja specifičnosti i autohtonosti hrvatskog pršuta, primjeren prijevodni postupak u ovom slučaju bi bio citat (njem. das Zitatwort), uz isticanje toponimske sastavnice (njem. Dalmatinischer Pršut). U skladu s teorijom skoposa korisnik treba dobiti informaciju o dalmatinskom pršutu i onome što ga čini posebnim. Konvencije tekstne vrste nalažu i kratku informaciju o načinu posluživanja ovog autohtonog jela. U skladu s navedenim iznosimo sljedeći prijedlog prijevodnog rješenja:

Dalmatinischer Pršut-luftgetrockner und geräucherter Schweineschinken. Dünn geschnitten serviert, mit Oliven garniert

Prijevodni postupak „približno značenje“

Približno značenje evidentirano je u 5% primjera iz istraženog korpusa.

Primjer (5)

APT: Rožata (J 1)

ACT: Karamelcreme in Karmelsoße (J 1)

PP: Približno značenje

U navedenom je primjeru tradicionalni dalmatinski desert rožata kratko i približno ekspliciran ortografski pogrešnom i stilski nedotjeranom formulacijom Karamelcreme in Karmelsoße.

U Osmojezičnom enciklopedijskom rječniku (VI, 847) pod natuknicom rožata sf kul (dalmatinska poslastica) nalazimo prijevod na njemački jezik: Rožata sf, dalmatinischer Karamellpudding.

Prema tom unosu rožata je puding od karamela, što bi značilo da je ponuđeni izraz Karamellcreme u njemačkom prijevodu našeg primjera približno točan. Daljnje pretraživanje pojmova ipak nas dovodi do adekvatnijeg značenja. Tako je kod Anića (2003) termin zaveden pod leksikografskom natuknicom rozada, s varijantama (rozata, rožata) i leksikografskom odrednicom kulin. reg., u značenju: „dalmatinska poslastica u obliku mase slične pudinga koja se spravlja od jaja, mlijeka i mirisnih začina s preljevom od karameliziranog šećera“.

Kod Klaića (2007: 1117), uz identičnu početnu natuknicu rozada (pored: rozata, rožata), nalazimo da termin potječe iz mletačkog rosada [de late]. Objašnjenje značenja potpuno je identično Anićevo unosu (2003), tj. „dalmatinska poslastica u obliku mase slične pudingu koja se spravlja od jaja, mlijeka i mirisnih začina s preljevom od karameliziranog šećera“. Navedena objašnjenja pokazuju da se rječnici donekle razilaze u značenju pojma rožata jer je u jednim navedeno da je to puding od karamela, a u drugima kremasta slastica spravljena od jaja.

Rožata se uistinu spravlja od jaja, mlijeka i mirisnih začina, a na kraju se stavlja preljev od karameliziranog šećera. Slastica je uspomena na mletačku prisutnost u Dalmaciji, a ime je dobila po ružinoj vodici (njem. das Rosenwasser), koja joj se dodavala prema staroj recepturi (Calussi, 2004: 228).

U autentičnom unosu Rožata - Karamelcreme in Karamellsoße (J 1), umjesto ortografski pogrešnog unosa Karamellcreme, u prijevodu bi trebao stajati termin Eiercreme, pa za prijevod navedene slastice predlažemo sljedeća rješenja:

Rožata - Eiercreme mit Karamellsoße,

Rožata - Eiercreme mit Karamellguss,

Prijevodni postupak „parafraza“

Prijevodni postupak parafraza zabilježen je u 1% primjera u istraženom korpusu.

Primjer (6)

APT: Kulen domaći (J 7)

ACT: Kroatische geräucherte Wurst (J 7)

PP: Parafraza

U istraženom korpusu nalazimo tek pokoji primjer u kojem je spomenut gastronomski kulturem kulen. Kulen je jedan od najpoznatijih hrvatskih tradicijskih proizvoda s područja Slavonije koji tek rijetko nalazi svoje mjesto na zadarskim jelovnicima u kojima su uz internacionalna, uglavnom zastupljena dalmatinska regionalna jela.

Kulen je vrsta trajne kobasice proizvedene od mješavine odabrana i usitnjena mesa te ledne slanine crne ili bijele svinje, začinjene sitnom crvenom paprikom i mljevenim češnjakom (lat. *Allium sativum*) (Senčić i sur., 2013: 448). Slavonski kulen vrlo je stara gastronomska delicija, spominje se pod nazivom kulen još 1768. godine u pjesmi Vida Došena (1719–1778), svećenika i publicista iz Dubovika kod Slavenskoga Broda. U Zapovistima Babogredske Kompanije (Anonimno, 1823) spomenut je pod nazivom kulin (Senčić i sur., 2013: 448).

Gastronomski kulturem slavonski kulen ubraja se u autohtone hrvatske delicije. U prijevodu na njemački jezik preporučljiv je prijevodni postupak citiranja riječi, uz navođenje toponimske odrednice u genetskom nazivu jela Slawonischer Kulen.

U prijevodu bi trebalo istaknuti i kratku informaciju o načinu pripreme toga autohtonog proizvoda, kao u sljedećem prijedlogu prijevodnog rješenja:

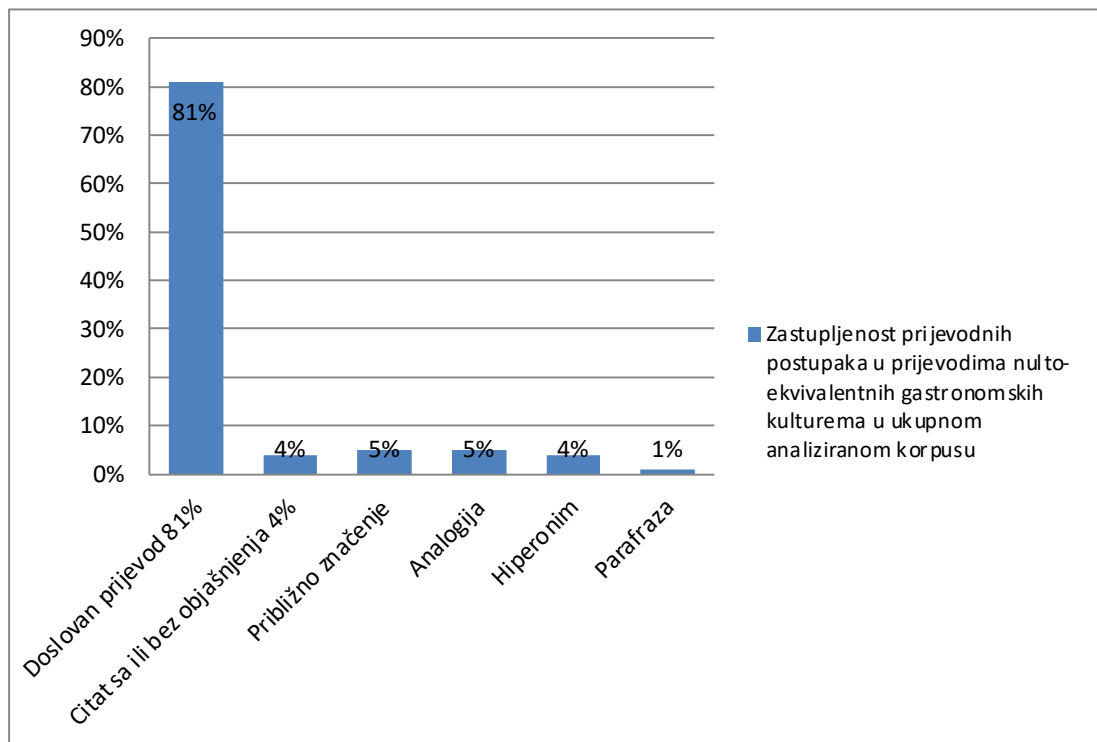
Slawonischer Kulen – traditionelle kroatische Dauerwurst aus Schweinefleisch, gewürzt mit feingemahlener roter Paprika.

U tekstnoj vrsti jelovnik unos bi trebao uključiti element o tradicionalnom načinu posluživanja toga gastronomskog kulturema, pa navodimo i sljedeći prijedlog prijevodnog rješenja:

Slawonischer Kulen – traditionelle Dauerwurst aus Schweinefleisch, garniert mit eingelegten Pepperoni und gelben Paprikaringen.

Dijagramski prikaz rezultata analize

Sljedeći dijagramski prikaz pokazuje postotnu raspodjelu primijenjenih prijevodnih postupaka na ukupnom korpusu od 120 hrvatskih gastronomskih kulturema.

Zaključak

Analiza hrvatskih prijevoda autohtonih gastronomskih kulturema na njemačkom jeziku u istraženom korpusu pokazuje da prijevodi nisu usklađeni s postulatima funkcionalističkih translatoloških teorija. Prijevodni postupci i jezične konstrukcije ne primjenjuju se svrsishodno i ne pridonose proizvodnji adekvatnih ciljnih tekstova na njemačkom jeziku koji ne ispunjavaju informativnu i apelativnu funkciju tekstne vrste jelovnik. Time se ne može realizirati adekvatno upoznavanje autohtonih hrvatskih jela u turističkoj ponudi grada i među gostima njemačkog govornog područja koji ga tradicionalno posjećuju.

Brojčana analiza korištenih prijevodnih postupaka na ukupnom korpusu od 120 autentičnih unosa na polaznom jeziku i njihovih njemačkih prijevoda pokazuje da je doslovno prevođenje prevladavajući prijevodni postupak. Uporaba hiperonima, analogije, približnog značenja, citata i parafraze zastupljena je u daleko manjoj mjeri. Kvalitativna analiza polaznih i ciljnih tekstova pokazuje da se ne može raditi o promišljenoj primjeni prijevodnih postupaka i njihovoj ciljanoj implementaciji u prijevodima. Jezični deficit, koji je redovita pojava u evidentiranim ciljnim tekstovima nedvosmisleno pokazuje da tekstove prevode osobe bez potrebne prevoditeljske naobrazbe i poznavanja pravila struke pa i korištenje navedenih prijevodnih postupaka valja tumačiti tek kao nasumične pokušaje iznalaženja prijevodnih rješenja.

Analiza hrvatsko-njemačkih prijevoda zadarskih jelovnika time ukazuje i na problematiku prevoditeljske profesije. Prevoditelji su često, pa tako i u turističkom gospodarstvu zamijenjeni anonimnim i nestručnim poznavateljima stranih jezika. Zbog nedostatne razine znanja materinjeg i stranog jezika te pomanjkanja translatoloških kompetencija, oni često prevode doslovno i izazivaju nerazumijevanje ili podsmijeh stranih turista jer u prijevodu ne posreduju osnovnu poruku teksta i ne realiziraju skopos prijevoda istražene tekstne vrste.

Literatura

- Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber, 2003.
- Barbieri, Veljko. *Kuharski kanconijer. Gurmanska sjećanja Mediterana*. Zagreb: Profil, 2002.
- Barchudarow, Leonid. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1979.
- Calussi, Gioia. *Kuharica dalmatinskih gospođa: okusi Dalmacije: tradicionalne ricete i arome dalmatinske kuhinje*. Split: Marjan tisak, 2004.
- Dizdar, Dilek. „Skopostheorie“. U Snell-Hornby, Mary, Hans G. Höning, Paul Kußmaul, Peter A. Schmitt. *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH. 2006. 104-107.
- Duden. *Deutsches Universalwörterbuch*. 4. Aufl. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag [CD-ROM], 2001.
- Hansen, Doris. „Zum Übersetzen von Kulturspezifika in Fachtexten“. *Kellctat*, 1996. 63-78.
- Hansen, Gyde. *Einführung in das Übersetzen*. København: Handelshøjskolens Forlag, 1997.
- Hecker, Wolfgang/Jürgen F. Herrmann. *Gastronomie Grundstufe*. Hamburg: Handwerk und Technik, 2000.
- Holz-Mänttari, Justa. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Annales Academiae Scientiarum Fennicae B 226), 1984.
- Holzer, Peter. „Pragmatische und kulturpaarspezifische Aspekte der Übersetzung von landestypischen Kulinaria“. U Lavric, Eva, Carmen Konzett. *Sprache und Essen*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main, 2009. 377-387.
- Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Klaić, Bratoljub. *Novi rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Koller, Werner. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg. (=UTB 819), 2004.
- Kutz, Wladimir. Zur Auflösung der Nulläquivalenz russischsprachiger Realienbenennungen im Deutschen. Probleme des übersetzungswissenschaftlichen Textvergleichs (= Übersetzungswissenschaftliche Beiträge 4). Ed. Otto Kade. Leipzig: Enzyklopädie, 1981. 106-138.
- Ladan, Tomislav. Ed. *Osmojezični enciklopedijski rječnik: hrvatski, ruski, engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski, latinski*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1987-2010.
- Lipavic-Oštir, Alja. Krakauer ali obarjena klobasa – Übersetzungsprobleme im Bereich Kulinarik. Translation in Theorie und Praxis. Ed. Vlasta Kučiš. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. 2013. 147-162.
- . Zum Übersetzen von kulturellen Schlüsselbegriffen aus dem Bereich Kulinarik.. Translation und transkulturelle Kommunikation, (Ausgabe Sprache, Literatur, Kultur, Bd. 3), eds. Đurović, Annette, Vlasta Kučiš. Beograd: Filološki fakultet, 2014. 65-80.

- Markstein, Elisabeth. *Realia. Handbuch Translation*. Eds. Mary Snell-Hornby, Hans G. Höning, Paul Kußmaul, Peter A. Schmitt. Tübingen: Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH. 2006. 288-291.
- Matas, Đurđa. *Zoološki rječnik: hrvatsko-njemačko-englesko-latinski*. Zagreb: Školska knjiga, 2009.
- Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Exeter: Prentice Hall, 1988.
- Oštarić, Fabijan/Neven Antunac/Zvonimir Prpić/Nataša Mikulec. Utjecaj sirila na kvalitetu paškog sira. *Mljekarstvo: časopis za unaprjeđenje proizvodnje i prerade mlijeka*, Vol. 65, No. 2, 2015. 101-110.
- Peričić, Šime. *Povijest Zadra u XIX. stoljeću*. Zadar za austrijske uprave. Ed. Šime Batović. Zadar: Matica hrvatska, ogranak u Zadru, 2011.
- Prunč, Erich. *Einführung in die Translationswissenschaft*. Graz: Institut für Theoretische und Angewandte Translationswissenschaft, 2001.
- Reiß, Katharina/Hans J. Vermeer. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer, (1991 [1984]).
- „Rožata“. *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*. Ed. Renate Hansen-Kokoruš, Josip Matešić, Zrinka Pečur-Medinger, Marija Znika. Zagreb: Nakladni zavod Globus: Institut za jezik i jezikoslovlje, 2006.
- Samardžija, Dubravka, Neven Antunac, Jasmina Havranek, Marija Pecina. *Zaštita izvornosti sira*. *Mljekarstvo: journal for dairy production and processing improvement*, Vol. 56 No. 1, 2006. 35-44.
- Schreiber, Michael. *Übersetzungstypen und Übersetzungsverfahren. Handbuch Translation*. Eds. Mary Snell-Hornby, Hans G. Höning, Paul Kußmaul, Peter A. Schmitt. Tübingen: Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH. 2006. 151-154.
- Senčić, Đuro/Danijela Samac/Mario Škrivanko. Utjecaj sustava držanja svinja na kakvoću slavonskog kulena. *MESO: The first Croatian meat journal*, Vol. XV. No. 6, 448-451.
- Snell-Hornby, Mary. Ed. *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis*. Tübingen/Basel: Francke Verlag, (1994 [1986]).
- Stolze, Radegundis. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. 6., überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2011.
- Szczęk, Joanna/Marcelina Kałasznic. *Übersetzung im Bereich der Kulinaristik – Kulinarier als Stiefkind der Translationstheorie und Translationspraxis*. *Studia Translatorica. TRANSLATIONSFORSCHUNG- METHODEN, ERGEBNISSE, PERSPEKTIVEN*. Ed. Iwona Bartoszewicz, Anna Małgorzewicz. Wrocław-Dresden: Neisse Verlag. 2014. 195-213.
- Szczęk, Joanna. *Zur (Un)Übersetzbarkeit im Bereich des Kulinarischen an Beispielen aus dem Deutschen*. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, Miskolc: E Typographeo Universitatis*. 2009. 151-160.
- Šumrada, Simona. *EksPLICITNOST pri prevajanju slovenskih narodnih jedi*. *Jezik in slovstvo* 6, 2009. 17-35. Web. 15 June 2021 <http://www.jezikinslovstvo.com/pdf/2009-02-Razprave-Simona-Sumrada.pdf>. 2009
- Vermeer, Hans. *Übersetzen als kultureller Transfer. Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis*. Ed. Mary Snell-Hornby. Tübingen/Basel: Francke, (1994 [1986]). 30-53.
- Witte, Heidrun. *Die Rolle der Kulturkompetenz*. *Handbuch Translation*. Eds. Mary Snell-Hornby, Hans G. Höning, Paul Kußmaul, Peter A. Schmitt. Tübingen: Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH, 2006. 345-348.

Žaper, Ana Kulinarstvo – dio kulture življenja i duhovne baštine u hrvatskoj turističkoj ponudi. NAŠE MORE: znanstveno-stručni časopis za more i pomorstvo, Vol. 51. No. 5-6, 2004. 227-238.

Žugaj Miroslav/Milorad Bojanić/Krsto Kero/Milivoj Ređep. Proizvodnja sočivica u županiji Varaždin na smjeni 19. u 20. stoljeće. Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, No. 6-7, 161–187.

ON THE TRANSLATION OF THE NAMES OF CROATIAN NATIONAL DISHES IN ZADAR MENUS

Abstract: *This paper investigates the translations of the Croatian culturemes in gastronomy into German on the example of the text type menu. Starting from the basic assumptions of the Skopos theory and taking into account the fact that the entries in menus should have an informative and appellative function, we investigate which translation procedures are applied when translating no-equivalent lexemes that represent the names of Croatian national dishes. It is analyzed whether the German translations mediate skopos, i.e. an adequate German translation of the autochthonous national dish. The analysis carried out on the corpus of 120 Croatian culturemes of Zadar menus shows that by far the most common translation procedure is through-translation with or without explanation, while the use of translation procedures transference with or without explanation, equivalence, cultural or functional equivalence, hyperonym and paraphrase are rarely used. German translations do not contribute to getting to know the Croatian dining tradition and indicate the neglect of the importance of quality in translations of the Croatian culturemes in gastronomy into the German language.*

Keywords: *gastronomy, no-equivalent culturemes, translation procedures, Skopos theory, informative and appellative function of the text type menu*

Simona Serafimovska¹

DOI: 10.31902/LL.2023.10.2

TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE WITH NEW TECHNOLOGIES

Abstract: *Teaching and learning English as a foreign language is a regular practice and a world trend, because it is a lingua franca and has a wide application in many life domains. This trend is becoming more pronounced as a result of the application of new technologies in the study of English. The aim of this paper is to show the application of new technologies in the study of the English language with involved teachers from different universities in the Republic of North Macedonia and their comparison with some universities from abroad. Here we introduce the trend of a modern approach to learning English, which has gained a special foothold in the context of the pandemic as it has become necessary to apply new technologies and modern supporters of the new technological process such as different types of platforms. This paper presents the latest insights, opportunities and challenges in learning English in a regional epidemic crisis. New challenges in pandemic conditions have directly contributed to creativity in learning English and the opportunity to master modern technologies, including primarily educational platforms. Up-to-date experiences in teaching English as foreign language confirmed that more than 83% of educational institutions supported an online learning system while up to 93% use an online learning system in their institution to teach English.*

Keywords: *online teaching, modern technologies, universities, English as a foreign language, e-learning platforms*

Introduction

The traditional way of learning English at universities in Europe and the world in the last decade has increasingly moved towards so-called blended learning, where more and more technological innovations and modern tools have been included in practice, which have promoted electronic learning significantly. If a few years ago online presentations and remote presentation of newly achieved results were characteristic of scientific conferences or individual involvement with some promotional university centers, recently distance learning has become inevitable and proved a challenge during conditions of pandemic and limited physical communication (Toquero, 2020:14). The challenges brought about by the regional pandemic conditions forced researchers to make a review and a proposal for continuing the educational process with the possibility of studying the English language through distance, that is, online. The conducted investigations showed that the most suitable option for this type of education are the application of new technologies and a large number of platforms, the most applicable of which were Microsoft Teams, Zoom, Google Meet, Cisco's Webex, and others (Fitria, 2020: 138). Learning English through an online system and the use of these platforms was not only a practically applicable process but was much more than. Teachers did not use the platforms only to transform the learning material but also as a testing tool for students, for evaluation of their direct communication and ability to conquer a new way of technological progress (Andriivna et al., 2020: 4). In the online process of study and education, students received an additional modification for

¹ English language lecturer at the Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, North Macedonia.

more directional communication between colleagues and professors and enrichment of their personalities caused by the opportunity to receive free information and education using modern tools and technological solutions (Kawinkoonlasate, 2020: 15).

In such new conditions, when higher education institutions were not ready technologically, educationally and equipped with modern tools to smoothly implement the educational process, the provision of new information through research studies in the most advanced European centers was inevitable.

Theoretical background

The background of the online teaching English as a foreign language during COVID-19 has its structural fundamentals within the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (Agustin et al., 2018: 69), as suggested in Venkatesh et al. (2003) and lately by Yunus et al. (2021: 58). UTAUT was integrated from eight models: Fishbein and Ajzen's theory of reasoned action (TRA), the technology acceptance model (TAM), the motivational model (MM), the theory of planned behavior (TPB), TAM and TPB combined, the model of PC utilization (MPCU), the innovation diffusion theory (IDT), and the social cognitive theory (SCT). There are four behavioral intentions in UTAUT (Figure 1): effort expectancy (EE), performance expectancy (PE), social influence (SI), and facilitating conditions (FCs).

The emerging situation with the pandemic and its implications in higher education initiated numerous studies and research on this matter around the World. Some the first research of this kind was conducted in Britain (Crawford et al., 2020: 9), then in Sweden and Finland (Loima, 2020: 20), as well as in Georgia (Basilaia and Kvavadze, 2020). The conclusions were different in Great Britain, online learning was half-heartedly accepted and justified with the remark that it led to demotivation among students and disrupted the continuity of the numerous activities that students performed in mutual communications. Although – according to Loima, in Finland the process of online learning was fundamentally contested sociologically.

After a year of experience and the application of modern tools supported by social platforms, a successful and advanced implementation of online teaching achieved good results in the study of the English language and education in general. In Georgia, the Google Meet platform was a real discovery in online teaching, because more than a thousand students could join it and communicate two-way on the teacher-student, student-student, etc., including in that functionality, and modern phones became more formative communications and provision of fast and quality information in the educational sphere.

In contrast to these positive experiences from some European countries, online learning in Indonesia also showed certain weaknesses (Putra et al., 2020: 30), which pointed to the unpreparedness of certain higher education institutions in terms of providing quality internet, solid computers and auxiliary modern tools including smart phones and quality platforms as supporters of the online system for transforming knowledge. In Cyprus, for example, Souleles et al. (2020) emphasize that inadequate classrooms that were formed and equipped with information technology hastily, with the use of discounted internet and inadequate working conditions, can be taken as a negative connotation.

On the other hand, an information and online revolution was made in Norway with the use of the Zoom platform, which in the best possible way provided interactivity between students and professors. This enabled the building of intelligent competences and progressive technological inventiveness. The example of the recommendations of the Chinese higher education system is also interesting, which recommends to universities in Beijing more advanced virtual information steps that will be motivation and responsibility among students for comprehensiveness in the application of new technologies and tools in the study of foreign languages and raising technological awareness to conquer fast online

communications with colleagues in home universities and especially with those of passion (Bao, 2020: 15).

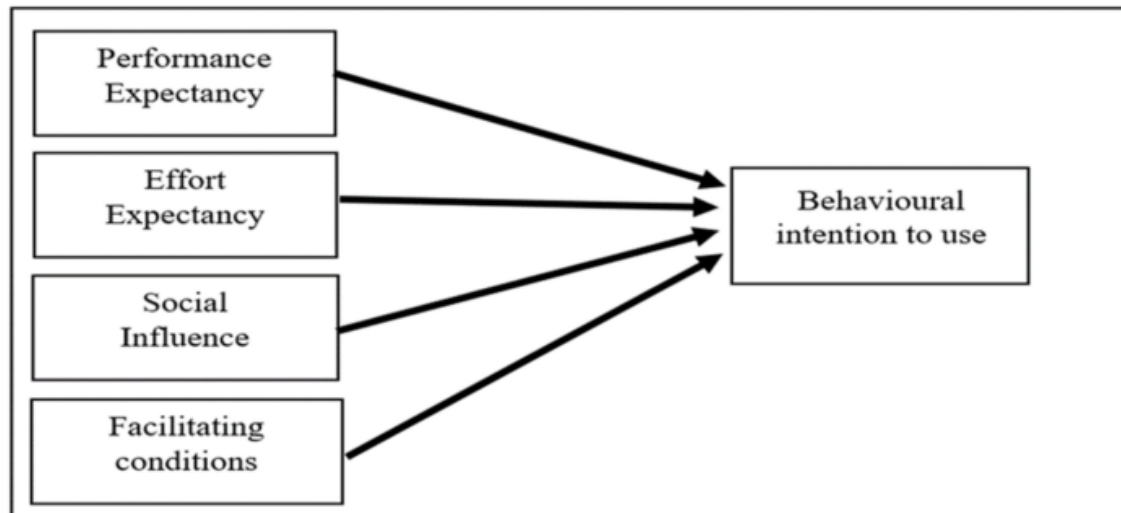

Figure 1. Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) Model in Teaching English as a foreign language

Published studies have confirmed the effectiveness of the UTAUT model in investigating students' acceptance and preparedness for e-learning, e-learning acceptance levels among accounting lecturers in the universities, factors that influence the intent of teachers in higher education to use e-learning in hybrid environments, and the evaluation of different on-line tools for learning during COVID-19 at a numerous universities (Anchalee Ngampornchai et al., 2016; Babie et al., 2020: 45; Mahande et al., 2019: 23; Maphosa et al., 2020: 84).

There are numerous factors and precise information that can be used as a guideline for the successful development of online learning. For example, at the University "Goce Delchev" in Shtip, Republic of North Macedonia, most of the faculties successfully conduct lectures, exams and mid-terms through the Microsoft Teams platform. The use of the electronic tools through which all students, and teaching and administrative staff of UGD are connected has been in place since the establishment of the university. These tools have been modernized and upgraded over time. Specifically, all user accounts from the local AD (students and all administrative and teaching staff) have been synchronized (more than 38,000 student accounts from all 3 study cycles and about 1,300 accounts for the teaching and administrative staff). Also, it should be noted that at that very same university, of all the services included in the Office 365 package before the onset of the coronavirus, Microsoft Exchange Server (mostly e-mail) was the most popular and accepted. However, with the outbreak of the COVID-19 virus, the number of users of the Teams service on a daily basis has exceeded Exchange. UGD's statistics confirm that more than 1,000 Teams meeting sessions are held weekly. Most of them are online lectures, as well as teacher-faculty council meetings. Most of the professors organize exams through Teams while some of them use Microsoft Forms quizzes to conduct mid-terms also. The type of lectures varies a lot. There are lectures with only a few students (in some cases even one), but also lectures in which is reached the limit of 250 participants (UGD Life 2020, see source reference). We want to emphasize that the other universities in the Republic of North Macedonia use different types of platforms, but with the same purpose, and successfully implement lectures,

especially in teaching English as a foreign language. The University "Sts. Cyril and Methodius" prefers the Zoom platform. Google Meet is used at South East European University, while the Moodle platform is used at some other universities.

As we have already stated in the introduction, the experiences in the study of the English language at several universities in Europe and abroad are different when it comes to the application of online learning and the use of modern technological tools. The forced and rapid transition to online teaching, as was the case at the beginning of the pandemic on a global scale, led to numerous difficulties in the conduct of regular teaching. Insufficient equipment, discounted access to the internet, and lack of modern communication tools are just some of the disadvantages of e-learning for which students at several universities expressed reservations and cited that they miss learning with a physical presence and face-to-face with colleagues and teachers (Abbasi et al., 2020: 36). The results of the research conducted by Owusu-Fordjour et al. (2020: 80) go in a similar direction on a sample of over 200 students at the University of Ghana. The experiences obtained show that those students were unprepared to quickly join online learning, on the one hand, due to the insufficient technological equipment of the command classrooms and the small fund of modern tools available to students, and on the other hand, the insufficient continuous internet and the unwillingness of students to apply modern platforms for online communications and learning.

Unlike the above examples, the research conducted by Abbasi et al. (2020) on a sample of close to 80 students showed great inventiveness and readiness for online teaching which provided them with great benefits quick access to information, fast communications, time-saving, increased assistance between colleagues, frequent access to new materials, and quick transfer of knowledge.

It is interesting to mention the research carried out by Serafimovska and Trajanoska (2021), which refers to the mixed learning of the English language at universities in the Republic of North Macedonia and the experiences of professors in the use of modern technological tools in teaching. The obtained results show that over 80% of professors aged 25 to 45 actively support the process of mixed listening, and use of modern tools in lectures and interactivity with students. Microsoft Teams and Zoom platforms were the most frequently used in online communication with students. Vocational English online learning was predestined or experientially most applicable among students in the higher education process (Heo and Han, 2018: 61) but the need for distance learning, especially during the conditions of a pandemic, when three years ago there was a complete stoppage of the educational system at all levels, the issue of implementing the educational process in the lower levels of education was also great. Of particular interest here are the studies conducted by Sintema (2020) in some schools in Zambia, which yielded encouraging data. In particular, there the students were recommended to use mobile phones, which they handled very quickly and efficiently, and the teachers very successfully transformed the teaching materials and recommendations for studying the planned curricula. Those positive experiences with phones later contributed to the practical use of tablets and the inclusion of part of professional platforms that put online learning into practice.

Research methodology

The research methodology was based on data collection and active participants. It included mainly teachers who conducted online education (including during the formal suspension of classes and simulation exercises) due to the pandemic. A sample is accepted for convenience. Although many courses may have changed to online instruction at the time the teachers answered the questions, the study questionnaire asked about the design of the instructional activity in only, generally, one course (English). Related to our study was an

analysis of various online learning platforms and systems (eg, Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle, Cisco's WebEx, Google Meet, Jitsi, JoinNet, LINE Chat, Zoom, and YouTube. Emphasis was given, as we said earlier, on the study of the teaching of English as a foreign language at the seven universities in North Macedonia, where a total of 30 teachers were surveyed, mostly from the Faculties of Philology. The research was conducted online through the professional Google Forms platform, and then the data was analyzed. In the analysis of the obtained data, a comparison was made with similar findings at universities in Montenegro (Svalina and Ivić, 2020: 45) and Indonesia (Putra et al., 2020: 30).

Our activities were directly related to a comparative analysis of the application of new technologies in the study of the English language on the example of several universities in our region and in the Far East. On compatible issues, surveys conducted in foreign universities and universities in Macedonia allowed similar comparability of the percentage representation of the practice of the availability and applicability of new technologies in the respective universities.

Results and discussion

The application of modern tools, that are preferred by the students, such as smart watches, tablets, smartphones, represent the future of modern English language learning (Yi and Yang, 2020). The modernization of the faculties and the readiness to implement online teaching with the application of modern tools and technologies are certainly challenges of the 21st century, without which all innovations, not only in the educational process but also the overall economic progress, which is not possible without quality conquest, cannot be followed. Of the modern approach to knowledge of the English language as the leading language in world communications. In that way the research was conducted and the results are presented below.

Four questions were addressed within our analysis and by several universities in Indonesia, Montenegro and North Macedonia. On the first question, „Does your institution or university support online learning?“ thirty professors were polled in the study at five universities in the Republic of North Macedonia (Figure 2).

1. Does your institution/university support Online learning System (0 point)

[More Details](#)

yes	25
no	0
It depends of the lecture	3
limited	1
through smartphone	1

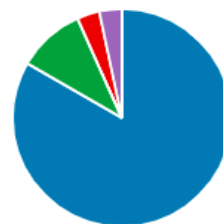

Figure 2 Illustration of the implementation in the Online Learning System at the Macedonian Universities

About 83% of the surveyed professors answered positively, about 10% gave a negative answer, and only 3% said that it depends on the class and the methodological unit that was planned (Figure 2). Very similar results were obtained from a survey conducted at several universities in Indonesia. Namely, 81% of the respondents answered positively, 10% answered negatively, and only in 2-3 cases did each respondent say that they had

limited support or that the system depended on the lecturer and the technique (Fitria, 2020). The results of the studies that were translated at three universities in the Republic of Montenegro are also similar. There, slightly over 70% of the respondents answered affirmatively, about 15%, mostly older professors, answered negatively, and the rest depended on the possession of appropriate equipment, the methodological unit, and the number of students (Camilleri and Camilleri) (Knežević, 2017).

In response to the second question, „Do you use an online learning system in your institution to teach English?“ the surveyed teachers at the universities in North Macedonia gave the following answer: sixteen respondents answered positively, or 53%, that online teaching of English is supported in their institutions; twelve respondents, or 40%, answered that they do it sometimes; and only two teachers, or 7%, answered negatively (Figure 3).

2. Do you use the online learning System in teaching English in your institution? (0 point)

Figure 3 Illustration of Online Learning System in ELT

These results show a positive approach by the teachers at the universities in North Macedonia; that is, the trend of online English language teaching is on the rise, but compared to the universities with which we performed the comparative analysis, it is still lower. To a similar question, colleagues from Indonesian universities responded positively, even with a little more than 90%, while only two of the 81 surveyed teachers responded negatively. Unlike them, at the universities in Montenegro, regarding the application of new technologies in the classroom, about 70% colleagues surveyed responded positively. These data show that in the region, the tendency to accept new technologies in the study of the English language is progressive, but it is still far from some of the most advanced world universities where English is taught as a second language. The importance of online technologies, their possibilities, and the wide range of progress in learning the English language through online systems are highlighted sometimes (Camilleri, 2021: 67).

For the third question, „What kind of online learning system do you usually use?“ the respondents from universities in North Macedonia showed the results as given below (Figure 4).

3. What kind of online learning System do you usually use? (0 point)

[More Details](#)

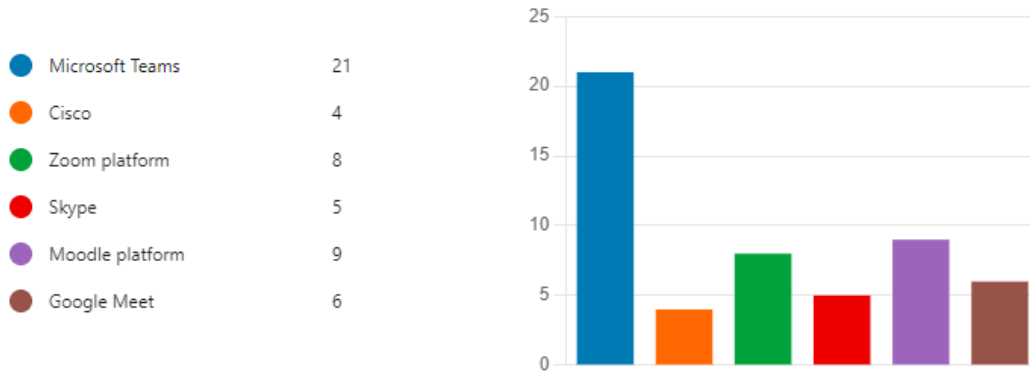

Figure 4 Different types of online learning systems used at the universities in the Republic of North Macedonia

The most frequently used platform is Microsoft Teams, with 21% of positive responses, followed by Moodle with 9%, Zoom with 8%, Google Meet with 6%, Google Classroom with 6%, and the rest with less than 5%. Comparative data from respondents in Indonesian universities showed that 40% use Google Classroom. Around 7.5% use Zoom, 6.5% use Edmodo, 5% use Moodle, and the rest are under 3%. According to a comparison of data on platforms used in Montenegrin universities (Knežević, 2017), the most commonly used systems are Blood, Podcost, Moodle, and BlackBoard. These comparative data confirm the information that in other universities in the region and beyond, the most frequently used platforms are Google Meet, Moodle, Zoom, and, as it is practiced in the Far East, Google Classroom.

4. Do you give a task or quiz for your students in online learning System? (0 point)

[More Details](#)

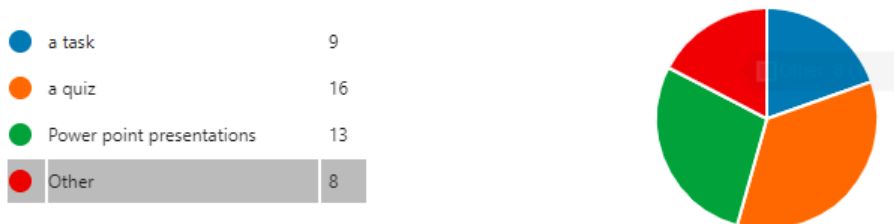

Figure 5 Illustration of tasks given to the students

On the fourth question, "Do you give a task or quiz for your students in an online learning system?" the surveyed teachers from the universities in North Macedonia gave the following answers: 16 respondents, or 35% of the respondents, answered that they most often give students quizzes in class; 13 respondents, or 28%, answered that they let them do power points; 9 respondents, or 20% of the respondents, answered that they were given

tasks; and 8 respondents, or 17%, answered "other," in which the most common practice was video making, text analysis, story-telling, etc.

In the comparative analysis of the surveyed teachers from the universities in Montenegro (Svalina et al., 2020: 115) and Indonesia (Putra et al., 2020: 30), it can be noted that over 80% of the surveyed teachers answered that they give assignments or quizzes to the students in class. At the same time, they state that the format of the mentioned tasks is usually individually optional and that it refers most often to making essays, making videos, answering questions, writing texts, analyzing texts, and many other activities that contribute to the immediate development of their language learning.

Limitation of the study

Several limitations have impacted the research and the organization of the paper. First of all, part of the teachers at the universities in the Republic of North Macedonia were willing to participate in the survey. This directly affected the number of respondents and the possibility of having a more relevant sample of respondents for further analysis. Second, it was very difficult to find compatible results from similar research at universities in our area, in Europe, and around the world. Thirdly, the printed materials in the libraries in the country are limited, and it is difficult to find data from a more recent date, namely, on learning the English language with the application of new technologies.

Conclusion

Teaching and learning English as a foreign language with the application of new technologies has led to progress in many countries around the world. The application of new technologies and sophisticated educational platforms such as Zoom, Moodle, Google Meet, WhatsApp, Facebook, Blackboard and others has contributed to the affirmation and progress of learning English as a foreign language. The application of a modern way of learning English increased the creativity of teachers and the interest of students. The basic pillars as the main postulates for the online learning of the English language have gained even greater importance in the context of the pandemic. The findings enclosed within this paper show that over 97.5% of institutions support online learning of the English language, while only 2.5% of respondents do not, example of research in Indonesia (Fitria, 2020: 138). the percentage of universities in Macedonia that do is 83 % and they use online platforms. The most commonly used educational platforms in our country and in the world are Microsoft Teams, Zoom, Moodle and Google Meet. Through these platforms, professors use a modern approach to teaching, and students are given assignments, quizzes, and online work, and participate in presentations and other activities. This finding is in accordance with the results of our research at seven universities in the Republic of North Macedonia, in which the respondents declared that about 93% apply online learning to the study of the English language continuously or occasionally.

References

- Abbasi, Sahar Zubair, et al. 'Perceptions of Students Regarding E-Learning during Covid-19 at a Private Medical College'. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, vol. 36, no. 36, May 2020, <https://doi.org/10.12669/pjms.36.covid19-s4.2766>.
- Agustin, Henri, et al. *The Acceptance and Use of E-Learning System Among Accounting Lecturers in State and Private Universities in Padang: An Empirical Study Based on UTAUT Model*. June 2018, pp. 562–69, <https://doi.org/10.2991/piceeba-18.2018.72>.

- Anchalee Ngampornchai, et al. 'Students' Acceptance and Readiness for E-Learning in Northeastern Thailand'. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, vol. 13, no. 1, Oct. 2016, pp. 1–13, <https://doi.org/10.1186/s41239-016-0034-x>.
- Andriivna, Babelyuk Oksana, et al. 'Using Distance EdTech for Remote Foreign Language Teaching During the COVID-19 Lockdown in Ukraine'. *Arab World English Journal*, no. 3, 2020, pp. 4–15, <https://doi.org/10.24093/awej/elt3.1>.
- Babie, S., et al. 'A Study of Factors Influencing Higher Education Teachers' Intention to Use E-Learning in Hybrid Environments'. *International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics*, Jan. 2016, pp. 998–1003, <https://doi.org/10.1109/mipro.2016.7522285>.
- Bao, Wei. 'COVID-19 and Online Teaching in Higher Education: A Case Study of Peking University'. *Human Behavior and Emerging Technologies*, vol. 2, no. 2, Apr. 2020, pp. 113–15, <https://doi.org/10.1002/hbe2.191>.
- Basilaia, Giorgi, and David Kvavadze. 'Transition to Online Education in Schools during a SARS-CoV-2 Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Georgia.' *Pedagogical Research*, vol. 5, no. 4, Apr. 2020, <https://doi.org/10.29333/pr/7937>.
- Camilleri, Mark Anthony, and Adriana Caterina Camilleri. 'The Acceptance of Learning Management Systems and Video Conferencing Technologies: Lessons Learned from COVID-19'. *Social Science Research Network*, Aug. 2021, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3905093>.
- Crawford, Joseph, et al. 'COVID-19: 20 Countries' Higher Education Intra-Period Digital Pedagogy Responses'. 1, vol. 3, no. 1, Apr. 2020, pp. 09–28, <https://doi.org/10.37074/jalt.2020.3.1.7>.
- Fitria, Tira Nur. *Teaching English through Online Learning System during Covid-19 Pandemic*. no. 2, 2020, pp. 138–48, <https://doi.org/10.32332/pedagogy.v8i2.2266>.
- Heo, Jeongchul, and Sumi Han. 'Effects of Motivation, Academic Stress and Age in Predicting Self-Directed Learning Readiness (SDLR): Focused on Online College Students'. *Education and Information Technologies*, vol. 23, no. 1, Jan. 2018, pp. 61–71, <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9585-2>.
- Kawinkoonlasate, Pongpatchara. 'Online Language Learning for Thai EFL Learners: An Analysis of Effective Alternative Learning Methods in Response to the COVID-19 Outbreak.' *English Language Teaching*, vol. 13, no. 12, 2020, pp. 15–26, <https://doi.org/10.5539/elt.v13n12p15>.
- Knežević, Žana. *Modern Trends in teaching and learning English as a language professions in the field of information technology*. Doctoral thesis, University of Belgrade, 204p (in Serbian), 2017.
- Kormos, Judit. Supporting every teacher: Creative online language learning tasks for lockdown learning #1. *World of Better Learning* | Cambridge University Press., 2020.
- Langford, Malcolm and Damsa, Crina. Online Teaching in the Time of COVID-19: Academic Teachers' Experience in Norway, Centre for Experiential Legal Learning (CELL), University of Oslo, 2020/2.
- Loima, Jyrki. 'Socio-Educational Policies and Covid-19 – A Case Study on Finland and Sweden in the Spring 2020'. *International Journal of Education and Literacy Studies*, vol. 8, no. 3, Aug. 2020, pp. 59–75, <https://doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.8n.3p.59>.
- Mahande, Ridwan Daud, et al. 'An E-Learning Acceptance Evaluation Through UTAUT Model in a Postgraduate Program'. *Journal of Educators Online*, vol. 16, no. 2, July 2019, <https://doi.org/10.9743/jeo.2019.16.2.7>.
- Maphosa, Vusumuzi, et al. 'A UTAUT Evaluation of Whatsapp as a Tool for Lecture Delivery during the COVID-19 Lockdown at a Zimbabwean University'. *The International*

- Journal of Higher Education*, vol. 9, no. 5, July 2020, pp. 84–93,
<https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n5p84>.
- Owusu-Fordjour, Collins et al. 'The Impact of Covid-19 on Learning - The Perspective of the Ghanaian Student'. *European Journal of Education Studies*, Apr. 2020,
<https://doi.org/10.46827/ejes.v0i0.3000>.
- Putra, Purniadi et al. 'The Students Learning from Home Experiences during Covid-19 School Closures Policy in Indonesia'. *Jurnal Iqra': Kajian Ilmu Pendidikan*, vol. 5, no. 2, Sept. 2020, pp. 30–42, <https://doi.org/10.25217/ji.v5i2.1019>.
- Serafimovska, Simona and Trajanoska, Ivana. Blended Learning and English language Teaching in R of N. Macedonia. AICEI 16 International Conference of European Integration - University American College Skopje, 292-300pp. October 2021.
- Souleles, Nicos et al. *From face-to-face to online: assessing the effectiveness of the rapid transition of higher education due to the coronavirus OUTBREAK*. 2020, pp. 927–34,
<https://doi.org/10.21125/iceri.2020.0274>.
- Svalina, Vlasta et al. 'Case Study of a Student with Disabilities in a Vocational School during the Period of Online Virtual Classes Due to Covid-19'. *World Journal of Education*, vol. 10, no. 4, 2020, pp. 115–23, <https://doi.org/10.5430/wje.v10n4p115>.
- Toquero, Cathy Mae Dabi. 'Challenges and Opportunities for Higher Education amid the COVID-19 Pandemic: The Philippine Context'. *Pedagogical Research*, vol. 5, no. 4, Apr. 2020, <https://doi.org/10.29333/pr/7947>.
- Venkatesh, Viswanath et al. 'User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View'. *MIS Q.*, 2003, <https://doi.org/10.2307/30036540>.
- Yunus, Melor Md. et al. 'Factors Affecting Teaching English as a Second Language (TESL) Postgraduate Students' Behavioural Intention for Online Learning during the COVID-19 Pandemic'. *Sustainability*, vol. 13, no. 6, 2021, p. 3524,
<https://doi.org/10.3390/su13063524>.

Andrijana Baltić¹

DOI: 10.31902/LL.2023.10.3

KOGNITIVISTIČKI PRISTUP DISKURSU: ČILTONOVA TEORIJA DISKURSNOG PROSTORA²

Sažetak: Razvoj kognitivne lingvistike doveo je do novih saznanja u istraživanju jezika i jezičke upotrebe. Nalazi koji ukazuju na to da se jezička interakcija zasniva na sprezi mišljenja, znanja i jezika, našli su primjenu i u analizi diskursa, koja je, tako, dobila i novi, kognitivistički pristup. Polazeći od ključnih postulata kognitivističkih teorija koje u svojoj osnovi imaju izučavanje mentalnog i diskursnog prostora, u ovom preglednom radu govori se o Čiltonovoj teoriji diskursnog prostora, koja, prema mnogim lingvistima, predstavlja najpodrobnije razrađen model prostorne kognicije.

Ključne riječi: kognitivna lingvistika, analiza diskursa, mentalni prostor, konceptualizacija, teorija diskursnog prostora, ideološki i politički diskurs

1. Uvod

Kognitivistička istraživanja u diskursu nastala su kao prirodan slijed razvoja discipline koja se bavi načinom na koji konstituiše i percipira ljudski diskurs. Jezik se posmatra kao vrsta društvene prakse, ali je, prevashodno, on tvorevina čovjekovog uma, koji ga analizira, interpretira, postavlja u odnosu na kontekst i druge učesnike komunikacijskog događaja, te sa njima dijeli ili, pak, preispituje znanje potrebno za smislenu interakciju. Saznanja o načinu na koji se diskurs konstruiše u ljudskom umu i tome kako dolazimo do značenja, stoga, zahtijevaju kognitivnu utemeljenost.

Kognitivna crta lingvističkih istraživanja proizlazi iz naglašavanja konceptualizacije i simbioze mišljenja, znanja i jezika u kreiranju značenja. Dometi kognitivne lingvistike uključuju čuvene koncepte *otjelovljenja* u okviru pojmovne metafore i slikovnih shema (Lakoff & Johnson, 1980), *figure* i *pozadine* (Talmy, 1983), kao i saznanja iz kognitivne gramatike (Langacker, 1987), te ukazuju na činjenicu da je značenje rezultat kompleksnih kognitivnih procesa. Shodno tome, analiza diskursa, ne može zanemariti mentalne mehanizme koji učestvuju u jezičkoj interakciji, jer, kako to navodi Čilton (Chilton 2005: 23), ako je upotreba jezika povezana sa konstrukcijom znanja o društvenim objektima, identitetima i procesima, onda se ta konstrukcija može odvijati samo u umovima pojedinaca. Kognitivisti polaze od stava da pojmovni sistemi koji se oblikuju unutar ljudskog uma služe kao polazna baza za uobličavanje semantičkih datosti svakoga jezika (Ivić, 2001: 180).

Značajan dio kognitivističkih istraživanja u diskursu polazi od pretpostavke o diskursnom prostoru i njegovoj konceptualnoj uređenosti. Prema takvom pristupu, govornik i ostali učesnici diskursa pozicionirani su jedni u odnosu na druge, tako da se smještanjem entiteta na određena mjesta unutar diskursnog prostora izražavaju specifične tačke gledišta. U ovom preglednom radu razmotrićemo neke od ključnih odlika kognitivnih modela u diskursu, sa aspekta vodećih kognitivističkih teorija, uz poseban osvrt na

¹ Doktorand na Filološkom fakultetu Univerziteta Crne Gore.

² Ovaj rad je dio doktorske disertacije pod nazivom *Diskursni prostor i proksimizacija u onlajn izvještavanju o evrointegracijama u Evropskoj uniji i Crnoj Gori*, koja je u toku izrade od strane autorke. Objavljivanje ovog rada, kao i drugih radova sa djelovima i/ili rezultatima disertacije, predstavlja sastavni dio procesa izrade disertacije na Univerzitetu Crne Gore.

Čiltonovu (2004, 2005) teoriju diskursnog prostora (engl. *Discourse Space Theory*), koja, prema mišljenju nekih lingvista, predstavlja najopsežnije razrađen model prostorno-vremenske kognicije.

Uključivanjem mentalnih modela u diskursnu analizu ne zanemaruje se društvena komponenta na kojoj se kritička analiza diskursa temelji. Jasno je da se značenje formira slojevitim mentalnim mehanizmima, kao što ćemo vidjeti u opisu kognitivističkih teorija, ali ono zavisi i od socio-kulturološkim faktora. Činioci kao što su duboko ukorijenjene norme, društvene vrijednosti i vjerovanja omogućavaju cjelovitu interpretaciju diskursa, koja prevazilazi suštu analizu leksičko-gramatičkih jedinica unutar diskursnog prostora. Stoga možemo reći da je prikaz diskursa kao društvene interakcije nezamisliv bez kognitivne komponente, kao što je kognitivni prikaz nepotpun bez društvene komponente, koja objašnjava strukture društvenog konteksta.

Kako većina ovih modela uključuje koncept prostora u kom entiteti zauzimaju određeni položaj na osnovu svojih specifičnih vrijednosti, oni se često primjenjuju u analizi ideološkog diskursa. Kao pristup analizi diskursa, kritička analiza polazi od pretpostavke da je jezik sredstvo za izražavanje, ali i stvaranje društvene nejednakosti (Vuković, 2014: 97). U početnom poglavlju rada osvrnućemo se na ključna načela vodećih kognitivističkih teorija i koncept prostorne kognicije, na kom se temelji većina ovih istraživanja u diskursu. Naredna poglavlja prikazuju Čiltonovu teoriju diskursnog prostora, njene principe i strukturu modela. Završni djelovi rada bave se sumiranjem ključnih polazišta ove teorije i mogućnostima njene primjene u diskursnim analizama.

2. Kognitivni modeli u diskursu

Ideja o kognitivnom pristupu diskursu zasniva se na načelima vodećih kognitivnih teorija. Ono što se u diskursu posmatra iz kognitivne perspektive jeste njegovo procesuiranje, odnosno modeli koji pokazuju na koji se način djelovi diskursa modeluju u ljudskom umu i kako dolazimo do značenja. Naredni dio rada sumira ključna polazišta najznačajnijih kognitivističkih teorija, za kojim slijedi osvrt na neka istraživanja prostora u lingvistici.

2.1. Kognitivističke teorije u diskursu

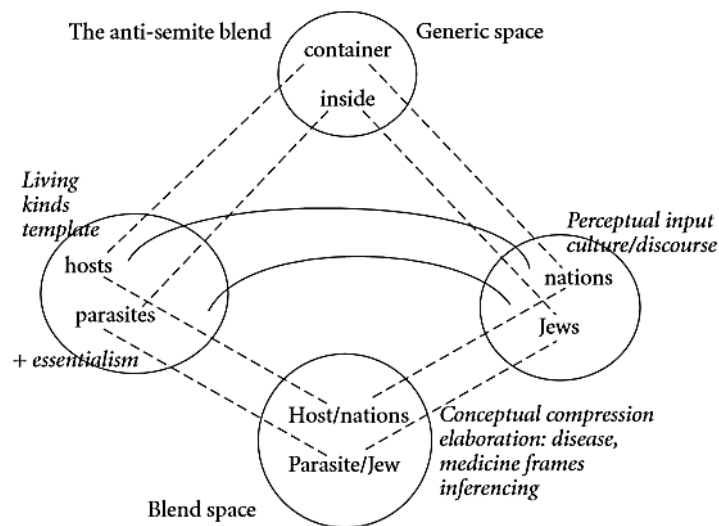
Fokonije (Fauconnier) je teoriju mentalnih prostora (*Mental Space Theory*, 1985) i teoriju pojmovnog stapanja (*Conceptual Blending*, 2002) razvio sa Markom Tarnerom (Mark Turner). Začetke ovih teorija nalazimo i u teoriji diskursnih reprezentacija (*Discourse Representation Theory*, 1981), koju su razvili Kamp (Kamp) i Heim (Heim), dok u Vertovoj (Paul Werth) teoriji svijeta teksta (*Text World Theory*, 1995, 1999) nalazimo ideju o deiktičkom kretanju, svojstvenu teorijama koje su predmet našeg istraživanja, pa ćemo se i na njih osvrnuti.

Prema teoriji diskursnih reprezentacija (Kamp & Heim, 1981), značenje se formira dinamički tokom govora, tako što slušalac ili čitalac dopunjava svoju interpretativnu šemu svakom novom informacijom sa kojom se susreće u toku komunikacijskog procesa. Na taj način stvara se mentalna predstava, koja se nadograđuje svakom novom izgovorenim rečenicom. Svaka rečenica daje novu diskursnu strukturu mentalne predstave.

Teorija svijeta teksta (Werth, 1995, 1999) pruža kognitivni model obrade diskursa, koji opisuje kako korisnici jezika kreiraju dinamičku predstavu događaja u svojim umovima dok čitaju ili komuniciraju. Svijet teksta čine mentalni konstrukti koje formiramo kako bismo konceptualizovali i razumjeli diskurs. Prema Vertu (Ibid), sve diskursne situacije mogu se podijeliti na tri nivoa konceptualne aktivnosti kojima se može upravljati: svijet diskursa (engl. *discourse-world*), svijet teksta (engl. *text-world*) i smjenjivanje svjetova (engl. *world-switch*). Svijet diskursa odnosi se na kontekst stvarnog života u kojem se jezički događaj odvija (Werth, 1995, 1999). Čine ga učesnici diskursa, njihovo neposredno fizičko

okruženje i lično ili kulturno znanje ili iskustva kojima se služe da bi razumjeli jezik. Svijet teksta se kreira u umovima učesnika diskursa, na osnovu jezičkih signala koji se koriste u datom kontekstu. Tokom diskursa može se pojaviti više svjetova teksta koji se smjenjuju (*world-switch*). Smjenjivanje svjetova u tekstu može se ostvariti deiktičkim pomjeranjem u vremenu ili prostoru. Kada se prostorno-vremenske informacije direktno mijenjaju od strane učesnika diskursa koji opisuju svoje spoljašnje iskustvo radnje/događaja, dolazi do deiktičkog smjenjivanja tekstova (Werth, 1999: 180).

Ideja o mentalnim prostorima zasniva se na Fokonijevoj teoriji mentalnih prostora (1985), jednoj od ključnih polazišta kognitivne lingvistike, prema kojoj oni predstavljaju kognitivne strukture koje se ostvaruju u realnom vremenu u diskursu i čuvaju u kratkoročnom pamćenju govornika. Kako Fokonije navodi (1985: 16), mentalni prostor kreira se dinamično u radnom pamćenju, ali može biti usađen i u dugoročnom pamćenju. Ukoliko postane tako usađen ili statičan, opisuje se kao dugoročno shematizovano znanje ili *okvir*. Mehanizam konceptualne integracije uključuje četiri mentalna prostora – dva ulazna prostora, generički prostor i amalgam (engl. *blend*):

Slika 1. Dijagram konceptualne integracije na primjeru antisemitskog blenda (Chilton, 2005: 39)

Nastala na temeljima teorije konceptualne metafore Džordža Lejkofa i Marka Džonsona (George Lakoff, Mark Johnson, 1980), teorija konceptualne integracije istražuje kreativne produkte ljudskog uma i kreće se izvan okvira konvencionalnih metaforičkih preslikavanja. S obzirom na činjenicu da se unutar generičkog prostora razlažu značenja ulaznih domena, krajnji spoj, amalgam, otkriva neka nova značenja. Tri operacije djeluju prilikom izgradnje amalgama: kompozicija (*composition*), upotpunjavanje ili kompletiranje (*completion*) i elaboracija (*elaboration*) (Fauconnier & Turner, 2002: 43). Amalgam kombinuje elemente iz ulaznih prostora i tako nastaju veze koje ne postoje u ulaznim prostorima pojedinačno. Prostor stapanja se upotpunjuje konceptualnim strukturama i znanjem koje je nesvjesno uskladišteno unutar ljudskog uma i novostvorena slika se zaokružuje. Amalgam se dalje razvija elaboracijom, mentalnom simulacijom u skladu sa principima i logikom unutar amalgama (Ibid, 44).

Ovako konstruisani imaginarni scenariji čine moćnu strategiju diskursa ubjeđivačkih narativa, jer utiču na to da slušalac ili čitalac konceptualizuje pojavu onako kako ju je govornik ili pisac opisao. Argumentativnu relevantnost diskursne strategije prikazane u

primjeru prepoznamo u označavanju datog entiteta negativnim svojstvom, čime se na taj entitet ukazuje kao na opasnost ili prijjetnju.

2.2. Primjena kognitivnih modela

U opisu pomenutih modela vidjeli smo da razumijevanje diskursa značajno zavisi i od faktora kognitivne prirode, te se osvrnuli na to kako ovi modeli ukazuju na mogućnosti manipulacije mišljenjem i stavovima primaoca poruke kroz određenu upotrebu jezika. Primjenom nekih diskursnih strategija, kakva je, na primjer, konceptualizacija migranata kao parazita ili prijjetnje po lokalno stanovništvo (Musolff, 2015), autor teksta legitimizuje neke buduće postupke – npr. opravdavanje svog antimigrantskog stava ili podržavanje strože migrantske politike.

Prema Leuvenu (Leeuwen, 2007: 92), postoji nekoliko načina na koji se postiže legitimizacija u diskursu – to su:

- *autorizacija*, odnosno legitimizacija pozivanjem na autoritet tradicije, običaja i zakona i lica koje posjeduje neku vrstu institucionalne vlasti;
- *moralna evaluacija*, odnosno legitimizacija upućivanjem na sisteme vrijednosti;
- *racionalizacija*, odnosno legitimizacija upućivanjem na ciljeve i svrhe nekog institucionalizovanog društvenog djelovanja, te na društvo znanja koje je konstruisano tako da im daje kognitivnu validnost;
- *mitopoeza*, odnosno legitimizacija koja se prenosi kroz narative čiji ishodi nagrađuju legitimne radnje, a nelegitimne kažnjavaju.

Ovi oblici ne javljaju se isključivo pojedinačno, već se u diskursu često kombinuju. Osim što se mogu koristiti za legitimizaciju, koriste se i za delegitimizaciju, kao kritiku određenog društvenog stava ili pojave.

Analiza kognitivnih modela može ukazati na to kako se u diskursu kreiraju društvene uloge, te kako govornici izgrađuju sliku o pojedinim društvenim grupama, pri čemu mogu nastati određeni stereotipni izrazi i ustaljene predstave i interpretacije, kao što je to slučaj u izjavama o migrantima. Migranti su, tako, često prikazani kao prijjetnja, te, stoga, njihov dolazak prijeti stabilnosti i bezbjednosti. Opasnost i brojnost čine *topose*, odnosno tzv. prezentativne strategije u diskursu, nasuprot referencijalnoj, kako navode Vodak i Sedlak (Wodak & Sedlak, 2000). Referencijalne strategije prikazuju učesnike određenog scenarija kroz njihovu polarizaciju na pripadnike određene grupe (engl. *in-group*) i one koji izvorno ne pripadaju toj grupi ili prostoru (engl. *out-group*). Prezentativne strategije, sa druge strane, imaju za cilj opis učesnika scenarija, što najčešće podrazumijeva negativno prikazivanje druge grupe, u ovom slučaju migranata.

Ovdje prepoznamo dinamičnu prirodu pojmovnog stapanja i način na koji „kognitivna fluidnost uma funkcioniše u cilju kreativnog formiranja koncepata socijalnih grupa“ (Chilton, 2005: 39). Ta dinamika značenja ogleda se u nastanku lanaca zaključaka (engl. *inference chains*): država se posmatra kao ograničena i stabilna teritorija, dok se migranti doživljavaju kao prijeteći *priliv*, u skladu sa kognitivnim okvirom prirodne nepogode ili katastrofe. Tako, po uzoru na Čiltonov model, dolazimo do sljedećih zaključaka:

- (i) ako je *a* opasnost po *b*, *a* izaziva nepogodu *c* (priliv remeti ravnotežu i dovodi do nestabilnosti);
- (ii) ako je *c* nepogoda, ona se sprečava posezanjem za određenim strategijama (zatvaranjem granica nepogoda se sprečava, a stabilnost biva očuvana).

Diskurs kretanja migranata i reakcija na njihov priliv može se prikazati Talmijevom kategorijom dinamike sile (engl. *force dynamics*) (Talmy, 1988). Sistem dinamike sile funkcioniše putem koncepata *uzrokovanja*, *dopuštanja*, *pomaganja* i *ometanja* (Talmy, 1988:

49). Odnosi se na način na koji su entiteti zamišljeni da međusobno reaguju koristeći silu, pri čemu se bilježe sljedeći postupci: pružanje otpora sili, prevazilaženje takvog otpora, stvaranje barijere za ispoljavanje sile i uklanjanje takvih barijera (Ibid).

Ovakvi modeli imaju kritičko-analitičku vrijednost, u smislu da omogućavaju interpretaciju društvenih uloga koje imaju pojedinačni akteri, učesnici diskursa. Štaviše, ista situacija analizira se iz jedne ili druge perspektive. Ako imamo na umu da ideologija podrazumijeva posebnu reprezentaciju stvarnosti ili pogleda na svijet (Hodge & Kress, 1993: 15), možemo zaključiti da su ovi modeli pogodni za analizu ideoloških diskursnih strategija.

2.3. Kako jezik strukturiše prostor

Značaj prostornog razmišljanja u svakodnevnom čovjekovom djelovanju nije sasvim strana tema. Kako navodi Levinson (Levinson, 2003: XVII), prostorna spoznaja nalazi se u srcu našeg razmišljanja, jer pruža analogije i alate za razumijevanje drugih domena, na šta ukazuju primjena i efikasnost dijagrama, prostorne metafore svakodnevnog jezika, ali i uloga geometrije u razvoju nauke i tehnologije.

Istraživanje domena prostora najčešće ima za cilj pronalaženje univerzalija u jeziku i mišljenju (Jackenoff, 1995; Levinson, 2003; Talmy 1983, 2000). Džekendof (Jackendoff, 1995) predlaže skup univerzalnih kategorija koje su prisutne u ljudskoj konceptualizaciji prostora, kao što su STVAR, MJESTO, PRAVAC, DOGAĐAJ, NAČIN, PUT, KOLIČINA. Tako bi konceptualna struktura primjera *Lampa stoji na podu* (*The lamp stands on the floor*) bila [STVAR] zauzima [MJESTO] (163), dok bi u primjeru *Pas je otišao u sobu* (*The dog went into the room*) konceptualna struktura podrazumijevala [_{Događaj} IČI([_{Stvar} PAS], [_{Put} PREMA ([_{Mjesto} U([_{Stvar} SOBA)])))] (183).

Talmijev koncept prostorne kognicije (Talmy, 1983, 2000) zasniva se na postojanju prostornih scena i međuodnosu primarnih i sekundarnih objekata, pri čemu se položaj centralnog (primarnog) objekta određuje u odnosu na drugi (sekundarni) objekat (2000: 182). Pozicija, put ili orijentacija primarnog objekta određena je u smislu udaljenosti od ili u odnosu na geometriju sekundarnog objekta (Ibid). U primjeru *Pas je stajao blizu kuće*, imenica *pas* predstavlja primarni, a *kuća* sekundarni objekat. Pozicija psa određena je prilogom *blizu*, u smislu udaljenosti od kuće. Talmy navodi razlike između primarnih i sekundarnih objekata. Primarni objekat je pokretljiv, manji, geometrijski jednostavan, kasnije se javlja na sceni/u svijesti, značajniji je, izražajniji, zavisniji od drugog (Ibid, 183). Sa druge strane, sekundarni objekat je stacioniran, veći, geometrijski složeniji, ranije se javlja na sceni/u svijesti, od manjeg je značaja, po uočavanju primarnog objekta manje izražajan, nezavisniji (Ibid). Koncept blizak modelu primarnih i sekundarnih objekata jeste koncept *figure* i *pozadine*, koji potiče iz Geštalt psihologije i u gore navedenom primjeru, *pas* funkcioniše kao figura, a *kuća* kao pozadina.

Kao pojam ključan za proučavanje i razumijevanje prostorne kognicije Levinson (2003) navodi pojam referentnog okvira (engl. *frame of reference*), koji takođe potiče iz Geštalt teorija percepcije. Referentni okvir predstavlja jedinicu ili organizaciju jedinica koje služe za identifikaciju koordinatnog sistema u odnosu na koji se mjere određena svojstva objekta (Rock, 1992: 404). Koordinate određuju položaj objekata u određenom okviru. Levinson razlikuje više referentnih okvira, koji se mogu posmatrati kao vrste prostora. Oni se mogu primijeniti na druge oblasti istraživanja, a mi ćemo ovdje pomenuti samo one koji se, osim u ostalim oblastima, mogu primijeniti i u lingvistici. Tako se razlikuju intrinzični referentni okvir (engl. *intrinsic frame of reference*) sa objektom u centru, pa je baziran na inherentnim djelovima objekta; deiktički ili relativni referentni okvir (engl. *deictic/relative frame of reference*), u čijem je centru posmatrač, pa se zasniva na tjelesnim osama

posmatrača; te apsolutni referentni okvir (engl. *absolute frame of reference*), koji se zasniva na statičnim pravcima, kao što su strane svijeta (Levinson, 2003: 26-34).

Drugačiju podjelu referentnih okvira načinio je Rej Džekendof (1996: 15-18), uključivši osam okvira:

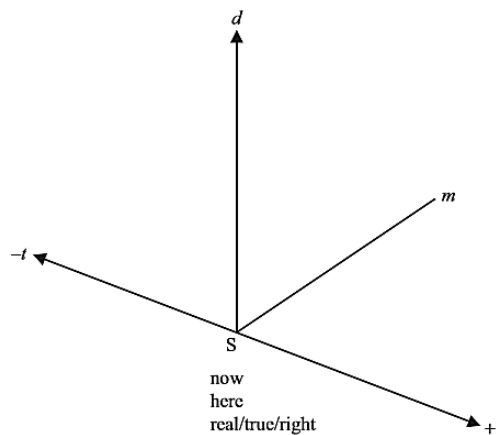
1. geometrijski okvir – koristi geometriju samog objekta da odredi ose (tako će, na primjer, dužina objekta će biti najveća dimenzija);
2. okvir kretanja – pravac kretanja određuje upotrebu osne leksike (prednji dio tramvaja je dio okrenut prema njegovom trenutnom pravcu kretanja);
3. okvir kanoničke orijentacije – zasniva se na funkcionalnim svojstvima objekta (donji dio auta ostaje donji dio i kad je auto prevrnut naopačke);
4. okvir kanoničkog susreta – podrazumijeva funkcionalna svojstva (tako da je prednja strana neke zgrade tamo gdje se ulazi);
5. gravitacioni okvir – uslovljen je pravcem djelovanja sile gravitacije bez obzira na kononičku orijentaciju objekta (kod prevrnutog automobila donji dio postaje gornji);
6. geografski okvir – ose se baziraju na kardinalnim pravcima (sjever, istok, zapad, jug ili neki drugi bliski sistem);
7. kontekstualni okvir – dostupan je kada se objekat posmatra u odnosu na drugi objekat;
8. okvir posmatrača – zasniva se na stvarnom ili hipotetičkom posmatraču (prednja strana objekta je ona koja je okrenuta prema posmatraču).

Iako bismo mogli naći bliske prikaze prostora u nekim jezicima, Levinson (2003: 31) navodi da u osnovi ne postoji saglasnost o tome šta predstavlja prostornu scenu, prostorni odnos sadržavanja ili bilo koji drugi osnovni topološki odnos. Tako i neki srodni jezici, kao što su njemački i holandski, na različite načine konceptualizuju prostor. Prema Boverman i Pedersonu (Bowerman & Pederson, 1992), holandski jezik pravi tromjernu razliku, za razliku od engleskog: između šolje na stolu (holandski *op*), slike na zidu (holandski *aan*) i prstena na prstu (holandski *om*).

3. Teorija diskursnog prostora

Polazeći od shvatanja da lingvistička konceptualizacija zavisi od neurološke strukture ljudskog mozga i da je prostorna percepcija od ključne važnosti za ljudski um, a time i za sistem ljudskog jezika, Pol Čilton razvija teoriju diskursnog prostora (2005). Jezici kodiraju konceptualne strukture koje su u suštini deiktičke, pozicionirajući entitete i događaje u smislu njihove relativne istaknutosti, u smislu njihovog odnosa prema govornikovom vremenu i u smislu epistemičke udaljenosti od govornika (Chilton, 2011: 195).

Teorija diskursnog prostora počiva na pretpostavci da se tokom realizacije diskursa kreira određena vrsta mentalnog prostora u kome je diskursni svijet konceptualno predstavljen. Takav diskursni prostor sastoji se od tri presijecajuće ose oko kojih se diskursni svijet konstruiše pozicioniranjem elemenata u tekstu u određenom odnosu jedan sa drugim, kao i sa govornikom unutar ovog prostora (Chilton, 2005). Tri ose su: prostorna ili socio-prostorna osa (S – prema engl. *spatial*), vremenska osa (T – prema engl. *temporal*), te evaluativna osa angažovana u epistemičkom (Ee – prema engl. *evaluative epistemic*), odnosno aksiološkom (Ea – prema engl. *evaluative axiological*) aspektu (Ibid). Deiktički centar predstavlja trenutnu tačku gledišta autora diskursa, odnosno teksta, u društvenom, vremenskom, epistemičkom i aksiološkom prostoru. Udaljenost i ideja o drugačijem ogleda se u kontrastnim prikazima, *ovdje* naspram *tamo*, *ovo* naspram *ono*, te u odnosu na vrijeme (*sada* naspram *tada*) i osobu (*mi* protiv *njih*) (Ibid).

Slika 2. Osnovna konfiguracija koordinata prema Čiltonu (2005: 30)

Kao ključnu prednost razmišljanja uz pomoć koordinatnog sistema začetnik ove teorije vidi u tome što nam takva konceptualizacija omogućava da vizualizujemo autora teksta u njegovom diskursnom kontekstu, odnosno prostoru, na presjeku različitih dimenzija (Ibid, 3). Ovaj apstraktni trodimenzionalni prostor koristi geometrijske vektore koji predstavljaju ne samo lokacije u prostoru, već i kretanje u njemu. Diskursni prostor se dekodira kroz različite pragmatičke aspekte niza jezičkih fenomena, kao što su glagolsko vrijeme, glagolski vid, kontrafaktuali, deontička modalnost itd.

3.1. Struktura modela

Trodimenzionalni prostor Čiltonovog modela jeste apstraktni prostor. Teorija je utemeljena na otjelovljenoj spoznaji fizičkog prostora i mogućnosti da se koordinatnom geometrijom modeluju, tj. predstave neke suštinske osobine jezika. Na taj način analiziramo tačku gledišta ili perspektivu, kako u fizičko-prostornom, tako i u nekom drugom apstraktnom smislu (Chilton 2014: 10). Deiktički centar je referentna tačka u odnosu na koju se različiti deiktički izrazi interpretiraju. Rekli bismo da je to govornikova tačka gledišta u pogledu društvenog, temporalnog, modalnog (epistemičkog i deontičkog/aksiološkog) prostora.

Pozicioniranje diskursa i njegovo smještanje u geometrijski sistem nije sasvim novi pristup u jezičkim istraživanjima. Apstraktna geometrija i topologija korišćeni su i ranije za modelovanje jezičkih pojava (Thom, 1970; Petiot, 1995). Talmijeva tipologija izraza pokreta geometrijskog je karaktera (1985, 2000), dok Langakerovi slikovni dijagrami (1981, 1991) prikazuju specifične domene gramatike koji su pogodni za prostorno-vremensku analizu (upotreba zamjenica, prostornih predloga, glagola kretanja...). U daljem tekstu sagledaćemo strukturu modela i funkciju svake ose pojedinačno.

3.1.1. Prostorna D-osa koordinatnog sistema

D-osa podrazumijeva konceptualnu udaljenost od deiktičkog centra (Chilton, 2005). Obuhvata riječi i izraze koji se odnose na prostor, kao što su pokazne zamjenice *ovo* naspram *onog*, koji ne preciziraju udaljenost entiteta u datom diskursnom kontekstu, već ističu činjenicu da se ovi izrazi razlikuju po relativnoj udaljenosti od govornika, odnosno autora teksta. Događaji, koji su predstavljeni vektorom, usmjereni su prema govorniku ili dalje od govornika, ili prema ili dalje od entiteta diskursa.

Ovu udaljenost diskursnih entiteta Čilton posmatra u smislu peripersonalnog prostora (engl. *peripersonal space*) (Ibid, 13), koji podrazumijeva udaljenost koja je relevantna za prostornu komponentu prelaznih glagola u engleskom jeziku ili se, pak, odnosi na prostor označen pokaznim zamjenicama, pri čemu se izdvajaju proksimalne

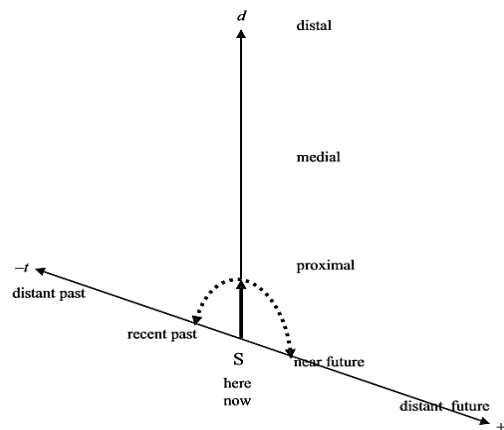
pokazne zamjenice za upućivanje na entitet blizu deiktičkog centra (*ovaj, ova, ovo, ovi*) i distalne pokazne zamjenice koje upućuju na entitete koji se nalaze na nekoj neodređenoj udaljenosti od D-ose (*onaj, ona, ono, oni*), u tzv. ekstrapersonalnom prostoru (Ibid, 32). Takvo predstavljanje međusobne udaljenosti entiteta unutar nekog diskursnog konteksta ne odnosi se samo na fizički prostor, već na usmjeravanje pažnje na entitete koji se nalaze u prvom planu, odnosno u pozadini deiktički orijentisanog prostora.

Navedeni apstraktni nivo udaljenosti pažnje u odnosu na deiktički centar motivise deiktički prostor onako kako je on definisan Čiltonovim modelom. Ukoliko neki entitet označimo dalekim, tu udaljenost možemo interpretirati u pogledu perceptivno-konceptualne dostupnosti. U konceptualnom smislu, određena udaljenost ukazuje na stepen važnosti nekog referenta, pa apstraktnu udaljenost posmatramo u smislu usmjeravanja kognitivne pažnje na entitete diskursnog prostora i njihov odnos *prvi plan* i *pozadina*, pri čemu se *prvi plan* konceptualizuje kao bliži (Ibid, 13).

Druge vrste konceptualne distance odgovaraju društvenoj distanci – za nekog govornika neka lokacija može biti strana, nepoznata, bez obzira na fizičku udaljenost. Takvi primjeri ukazuju na proširivanje S-ose na metaforičke interpretacije udaljenosti. Govornik i slušalac se, takođe, pozicioniraju u prostoru koji, iz svoje perspektive, karakterišu kao nešto što je istinito ili manje istinito. U tom smislu govorimo o epistemičkoj modalnosti, koja čini važnu komponentu ovog diskursnog modela.

3.1.2. Temporalna T-osa

Temporalna osa, T-osa, ukazuje na relativnu vremensku udaljenost od deiktičkog centra u dva pravca, prošlost (t_p) i budućnost (t_f), koji odgovaraju udaljenosti u odnosu na vrijeme izgovora. Ova osa čini vremensku dimenziju koja je konceptualizovana po analogiji sa prostornom razdaljinom i pravcem, motivisana prostornom metaforom za vrijeme. Na osi se izdvajaju tri temporalne tačke koje odgovaraju proksimalnom, medijalnom i distalnom domenu:

Slika 3. Metaforičko projektovanje kognitivne pažnje na vremensku distancu (Chilton, 2005: 34)

Kao što vidimo na slici 3, događaji se predstavljaju kao relativno bliski ili relativno daleki prošlosti, te relativno bliski ili relativno daleki budućnosti, iz perspektive govornika, odnosno autora teksta. Čilton (2005: 14) navodi da je ovakav temporalni prikaz motivisan orijentacijom naprijed-nazad/iza, koju nalazimo u metaforičkim izrazima kao što su *pogled unazad (u prošlost)* i *gledanje naprijed u budućnost*.

Vrijeme prikazano ovim modelom ne počiva na fizičkoj predstavi, već je to konceptualno vrijeme koje se manifestuje putem specifičnih jezičkih izraza. Model mapira

interakciju konceptualizacije ljudskog vremena sa druge dvije konceptualne dimenzije, sa dimenzijom modalnosti i udaljenosti pažnje. Ono što je relevantno u konceptualizaciji vremena je dvosmjernost i udaljenost. Konceptualno se orjentišemo na budućnost ili na prošlost, a događaj može biti „bliži“ ili „dalji“ u bilo kom smjeru. Ovakva temporalna konceptualizacija omogućava učesnicima diskursa zajedničko orjentisanje po vremenskoj lokaciji. Uz to, vremenski *bliski* prostor na neki način odgovara peripersonalnom prostoru, jer se, kao i druge lokacije u diskursnom prostoru, događaji mogu posmatrati iz perspektive govornika ili slušaoca (egocentrično) ili u odnosu na neki drugi događaj (alocentrično). I kao što dikurs pokreće pomjeranje ose od egocentričnih ka alocentričnim reprezentacijama fizičkog prostora, takve se promjene perspektive ostvaruju i u apstraktnom domenu, kada govornik ili slušalac lociraju objekte ili događaje u sopstvenoj mentalnoj reprezentaciji prostora ili iniciraju njihovu alocentričnu reprezentaciju u odnosu na druge objekte ili događaje (Ibid, 15).

Dijagram modeluje efekte upotrebe oblika glagolskih vremena, vremenskih priloga i izraza koji se koriste u odnosu na vrijeme koje prethodi ili slijedi nakon vremena koje govornik konceptualizuje kao *sada*. Teorija diskursnog prostora oslanja se na Rajhenbahovu postavku glagolskih vremena (Reichenbach, 1947). Njegov prikaz glagolskih vremena podrazumijeva kombinaciju tri temporalne tačke na vremenskoj osi: tačke govora (S, prema engl. *speech*), tačke događaja (E, prema engl. *event*) i referentne tačke (R, prema engl. *reference*), između kojih mogu postojati odnosi simultanosti, posteriornosti ili anteriornosti. Prema teoriji diskursnog prostora, referentna tačka se često definiše u diskursu, sa pragmatikog aspekta, a ne eksplicitno u rečenici. Osim što se oslanja na Rajhenbahove temporalne tačke i predstavljanje vremena na vremenskoj osi, teorija diskursnog prostora, kao što smo vidjeli, podrazumijeva smjer i udaljenost, pa se, stoga, bavi i odnosima između referenata i njihovom pozicijom unutar otjelovljene situacije, perspektivom i tačkom gledišta, zbog čega je pragmatik aspekt ovih gramatičkih kategorija od ključne važnosti.

Mapiranjem diskursa po temporalnoj osi i analizom vremenskih izraza unutar određenog diskursnog konteksta otkrivamo kakav pragmatik efekat po diskurs ima upotreba navedenih konstrukcija, koliko su referenti udaljeni jedni od drugih ili od događaja i okruženja kojima teže, kao i čime je ta udaljenost uslovljena.

3.1.3. Modalna M-osa

Kao što ljudski um interpretira i razmatra postojeće situacije, aktuelne procese i stanja, kao i one prošle, tako tumači i situacije i procese koji se nisu desili, ali i preispituje stepen epistemičke istinitosti prikazanog stanja stvari. Takva razmišljanja i predstavljanja Čilton (2014: 15) naziva meta-reprezentacijama, koje govornik i slušalac vrednuju u smislu njihove subjektivne istinitosti. Ova osa u diskursnom prostoru predstavlja tezu da svi iskazi uključuju epistemičke evaluacije od strane govornika, u rasponu od onoga za šta se vjeruje (ili se tvrdi) da je istinito, stvarno i ispravno (Chilton, 2006).

Smještanje modalnosti u postojeći Čiltonov dijagram opravdano je i stavovima nekih drugih lingvista, kao što je Langakerova: modali se mogu opisati kao suprotstavljeni jedni drugima jer postavljaju proces na različite udaljenosti od govornikove pozicije u neposrednoj poznatoj stvarnosti (1991: 246). Osim toga, Froli (Frawley, 1992) opisuje deiktiku teoriju modalnosti: potvrđivanje propozicije zahtijeva sud relativne istinitosti od strane govornika, a to zauzvrat zahtijeva referentnu tačku na osnovu koje se može donijeti sud. Froli ističe da je modalnost, zapravo, način na koji jezik kodira poređenje izraženog stanja stvari sa referentnim svijetom. Ako kažemo *Ana će možda doći* izražavamo mogućnost stanja koje se još nije ostvarilo (mogućnost da Ana dođe), sa osvrtom na sadašnje stanje stvari. Realni svijet govora (referentni svijet) čini modalni pandan prostorne i vremenske referentne tačke *ovdje i sada*. Udaljenost i pravac suštinske su karakteristike

Frolijeve postavke modalnosti i imaju epistemičku vrijednost. Ističući mogućnost (da *Ana dođe*), govornik ukazuje na to da postoji udaljenost između stvarnog svijeta (sadašnjeg) i nestvarnog svijeta (njen dolazak), pri čemu je nestvarni svijet udaljen od stvarnog.

Modalnost je epistemička kategorija, pri čemu se vrijednost deiktičke tačke određuje u smislu govornikovog vjerovanja i odnosa između tih tačaka, koji se tumače kao stepen vjerovatnoće aktualizacije određenog stanja stvari (Frawley, 1992: 388). Ako se referentni svijet poklopi sa izraženim svijetom, dobijamo stvarni modalitet ili *realis* (engl. *realis*), te govorimo o događaju koji se zaista dešava. Kada se ne dolazi do poklapanja, dobijamo nestvarnu modalnost ili *irealis* (engl. *irrealis*), pa govorimo o hipotetičkom događaju. Činjenični status iskaza zavisi od stepena u kome se dvije epistemičke deiktičke tačke razilaze, a na osnovu stepena ove divergentnosti izražena misao interpretira se kao mogućnost, dokaz, obaveza i sl. Neki glagoli u engleskom jeziku (*will, may, can, could, must*), kao i u našem (*htjeti*), imaju ovu osobinu modalnosti, koja se razlikuje od temporalne funkcije koju ovi glagoli imaju, o čemu će biti riječi u nastavku.

Modalna osa u modelu prostora diskursa odnosi se na skalu zasnovanu na intuitivnom stepenovanju modalnih priloga, pridjeva i pomoćnih glagola:

is, necessary, probable,	possible,	uncertain,	improbable,	impossible, is not
must be,	should be, might, may	might not, may not,	can't be	

Slika 4. Stepenovanje izraza na modalnoj osi (Chilton, 2005: 16)

Termini *realis* i *irealis* odnose se na proksimalni modalni prostor, koji odgovara onome što je najstvarnije za govornika, i na maksimalno distalni modalni prostor, koji odgovara onome što je najmanje vjerovatno za govornika, odnosno autora teksta, pri čemu se najmanje vjerovatno shvata kao ekvivalent onome što se jezički izražava kroz negativne prefikse ili oblike glagola (Chilton, 2011).

Glagolska vremena se u lingvistici često prikazuju kao epistemičke kategorije. Polazeći od razlika između temporalnih domena u pogledu konceptualizacije, Lajons (Lyons, 1977) glagolsko vrijeme prikazuje kao jedan vid modalnosti, odnosno kao gramatikalizaciju epistemičke modalnosti. Prema Lajonsu, gramatičko vrijeme zavisi više od epistemičkog statusa koji govornik, odnosno autor, želi da prenese iskazom, nego od temporalne lociranosti iskaza. Tako pravimo razliku među glagolskim vremenima u odnosu na pojmove udaljen/neudaljen (*remote*) i faktivnost/nefaktivnost. U tom smislu, prezent predstavlja proizvod neudaljenosti (*now*) i faktivnosti, prošlo vrijeme je proizvod udaljenosti i faktivnosti, a futur predstavlja proizvod neudaljenosti i nefaktivnosti (Ibid, 820).

Ovakvom Lajonsovom shvatanju epistemičkog svojstva glagolskih vremena pridružujemo i stav Jazolt (Jaszczolt 2009, 2013) o suštinski modalnom karakteru te gramatičke kategorije. Prema njenom shvatanju, glagolsko vrijeme zasniva se na logički zavisnom odnosu vremena kao kategorije i epistemičke modalnosti. Kako takav odnos označava zavisnost jednog svojstva od drugog, Jazolt ga naziva *modalnom supervencijom* (engl. *modal supervience*) i navodi da je koncept vremena nastao od modalnih koncepata, mogućnosti i vjerovatnoće, a da nije postojao sam po sebi (2009: 2).

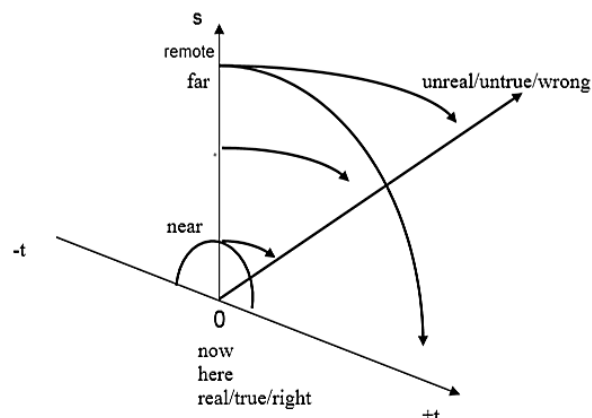
I u okviru Langakerove kognitivne gramatike govori se o epistemičkom svojstvu glagolskih vremena (1991). Prema Langakeru, uvijek težimo da shvatimo svoje iskustvo i izgradimo koherentan pogled na svijet (Ibid). Dok težimo *epistemičkoj kontroli*, svako od nas razvija koncepciju stvarnosti, definisanu kao istoriju onoga što se dogodilo do sadašnjeg trenutka (Ibid, 297). Kako svi imaju svoje viđenje stvarnosti, tako u diskursu sagovornici

pregovaraju i prilagođavaju svoje koncepcije stvarnosti. Za svaku situaciju koju opisujemo postoji potreba da ukažemo na njen epistemički status, gdje se ona nalazi u odnosu na ono što trenutno znamo i šta pokušavamo da utvrdimo. U tom se smislu glagolska vremena nazivaju predikacije pozadine (engl. *grounding predications*), zato što povezuju propoziciju sa osnovom, pozadinom (engl. *ground*), kojom se u kognitivnoj gramatici označava govorni događaj, njegovi učesnici (govornik i slušalac), njihova interakcija i neposredne okolnosti – vrijeme i mjesto govora (1991: 134).

Glagolsko vrijeme ukazuje na temporalnu lokaciju događaja u odnosu na vrijeme govora, dok se modali odnose na vjerovatnoću da se događaj ostvari. Odsustvo modala u datoj prepoziciji ukazuje na to da konceptualizator prihvata događaj kao realan i u tom slučaju glagolska vremena izražavaju odnose bliskost/udaljenost (engl. *proximity/distance*), pri čemu ti odnosi imaju formalni karakter, jer lociraju događaj u sadašnjosti i prošlosti, ali i epistemički karakter.

Iako navedene tvrdnje ukazuju na neosporivo modalno svojstvo glagolskih vremena, Čilton (2005) u svom diskursnom modelu temporalni aspekt diskursa ne izjednačava sa modalnim. Navodi da, ukoliko bi to bio slučaj, jedna bi osa njegovog diskursnog dijagrama nestala ili bi temporalna t-osa bila prikazana kao kriva, tako da vektor *+t* bude zakrivljen prema distalnoj suprotnosti na m-osi. Kako bi zadržao postojeću strukturu modela, Čilton (Ibid) navodi da relativne udaljenosti na *+t* i *-t* mogu odgovarati mogućim stepenima epistemičke sigurnosti. Svi jezici kombinuju indikaciju vremenske lokacije u odnosu na dimenziju *sada* sa modalnim predstavljanjem stepena sigurnosti (*Ana će doći sljedeće nedjelje*, *Ana će možda doći sljedeće nedjelje*, *Moguće je da Ana dođe sljedeće nedjelje*). Takve kombinacije se modeluju u trodimenzionalnom deiktičkom prostoru, jer bi se, prema Čiltonu (2014: 43), stavljanjem svih ovih izraza na jednu skalu izgubila razlika u pogledu upotrebe epistemičkih modala u funkciji futuralnosti.

U Čiltonovom modelu (2005, 2011, 2014), dakle, ono što je blisko odgovara onome što je iz perspektive govornika najrealnije, a ono što je maksimalno distalno modalno odgovara jezičkim konstrukcijama koje se označavaju kao kontrafaktuali ili različiti oblici negacije (Chilton, 2006). Događaj u kontrafaktualnoj konstrukciji *Da sam došao juče, vidio bih Anu* ne može se smjestiti u domen *realisa*, jer nije realizovan, zbog čega će biti postavljen na distalnoj tački modalne ose. U negacijama je takođe izostala realizacija događaja, kao u primjeru *Nisam mogao vidjeti Anu*, što bismo slično doživjeli kao događaj koji se smješta daleko od deiktičkog centra u diskursnom sistemu.

Slika 5. Prostorna distanca se metaforički rotira na modalnu distancu (Chilton, 2005: 46)

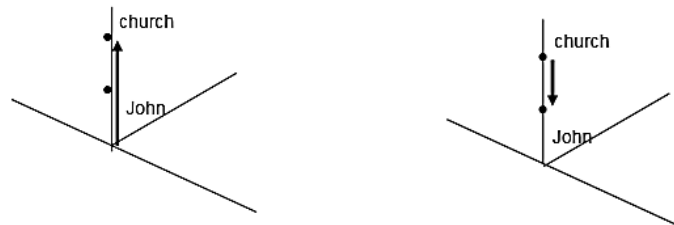
Vidimo da presjek osa definiše tačku gledišta govornika. Na svaku od tri ose postavljamo komponente koje odgovaraju peripersonalnom prostoru. Ovako opisan koordinatni sistem odgovara perspektivi govornika, tj. autora teksta, u smislu da odgovara njegovoj spoznaji onoga što je *ovdje* (čemu ima pristup u primarnom peripersonalnom prostoru definisanom fizički), onoga što je *sada* (onoga što je vremenski dostupno, odnosno što čini peripersonalni prostor projektovan na vrijeme) i onoga što je stvarno (ono što se može kognitivno razumjeti). Negacija pokreće kopiranje govornikove realne ose na distalni kraj modalne ose, lokacije koja se može smatrati kao nešto što odgovara kontrafaktualnosti u odnosu na govornikov osnovni koordinatni sistem (Chilton, 2006).

3.2. Lingvistički koncepti smješteni u model diskursnog prostora

U nastavku ćemo razmotriti način na koji se jezički elementi smještaju u opisani model diskursnog prostora. Kako Čilton navodi (2005), neki ključni aspekti jezika mogu biti predstavljeni u prostoru putem tačaka koje odgovaraju različitim entitetima, odnosno pojedincima i grupama (referenti diskursa), kao i putem kretanja tih tačaka, odnosno entiteta. Ove lokacije i kretanja mogu imati metaforički karakter, odnosno drugačija značenja osim prostornih, u pogledu odnosa između entiteta i u pogledu njihove relativne udaljenosti od deiktičkog centra (Ibid, 18). Mapiranje diskursa u ovaj prostorni model ima za cilj analizu interakcija prostornih, vremenskih i modalnih konceptualizacija koje se javljaju u toku njegove realizacije. Ovdje ćemo pokazati kako se neki elementi komunikacije lociraju u diskursni prostor u odnosu na tri aspekta, predstavljena trima osama modela.

3.2.1. Mapiranje na spacijalnoj osi

Već smo govorili o egocentričnoj i alocentričnoj perspektivi prostora, pri čemu se egocentrična tačka gledišta odnosi na posmatranje događaja iz perspektive govornika ili slušaoca, dok alocentrična perspektiva podrazumijeva interpretiranje događaja u odnosu na neki drugi. Čilton to predstavlja ovako:

Slika 6. Egocentrična i alocentrična interpretacija propozicije "John is in front of the church" (Chilton, 2005: 47)

Na slici 6 vidimo vektor koji prikazuje prostorni odnos između govornika i referentnih objekata u iskazu *Džon je ispred crkve*. Džonov položaj kodiran je predlogom *ispred*. Ovaj iskaz se može i egocentrično i alocentrično interpretirati, pri čemu raspored referentnih tačaka koji se odnose na Džona i crkvu ostaje isti, ali je razlika u tački u odnosu na koju govornik percipira položaj Džona i crkve, odnosno početnoj tački i smjeru vektora u prikazima. Naime, u slučaju egocentrične interpretacije (prikaz lijevo), govornik opisuje raspored drugih referentnih tačaka na osnovu svoje tačke gledišta koja je izvan crkve – crkva je distalno u odnosu na govornikovo gledište, a Džon je između govornikovog gledišta i crkve. S druge strane, u slučaju alocentrične interpretacije (prikaz desno), govornik usvaja tačku gledišta koja je u samoj crkvi (on ili jeste u crkvi ili se zamišlja da je u crkvi) i u odnosu na tu tačku određuje Džonov položaj; smjer vektora polazi crkve i usmjeren je prema Džonu.

Osim fizičke udaljenosti, spacijalna osa može ukazati i na apstraktnu distancu u diskursu. Na primjer:

(1a) *Naša kuća se nalazi preko puta knjižare.*

(1b) *Knjižara se nalazi preko puta naše kuće.*

U primjeru (1a) entitet *naša kuća* smješten je u prvi plan, dok u primjeru (1b) prvi plan pripada entitetu *knjižara*. Pojavu isticanja u prvi plan diskursa Čilton (2005) predstavlja kao postavljanje jednog referenta bliže deiktičkom centru u odnosu na drugi. Udaljenost u ovom slučaju nije fizička, već metaforička, pa je Čilton označava kao *diskursnu udaljenost* (Ibid, 24). Na ovaj način se konstrukcije, koje zauzimaju prvi, odnosno drugi plan, integrišu u geometrijsko modelovanje diskursa, što može biti predmet analize kojom se otkriva kakve su prirode odnosi između različitih entiteta u diskursu, kako se jezički predstavlja superiornost, odnosno inferiornost određenog diskursnog referenta.

Vektorima premještanja (engl. *translation vectors*) Čilton označava glagole kretanja preslikane na spacijalnu osu (Ibid, 20). Tako se glagol *ići* prikazuje kao vektor premještanja, koji ukazuje na kretanje jednog diskursnog referenta prema relativno distalnom drugom referentu ili entitetu (*Idem u knjižaru* implicira približavanje entitetu). Svako kretanje posmatra se kao konceptualizacija koja odgovara vektorima premještanja.

Osim što se modelom diskursnog prostora mogu prikazati glagoli kretanja, mapiranjem na spacijalnoj osi mogu se prikazati i glagoli sile (engl. *force*). Ta ideja može biti proširena na koncept uzroka kodiranog određenim jezičkim izrazima. Tako, konceptualna struktura u primjeru *Pomjerali su knjige sa police u kutiju* uključuje vektor premještanja, dvije lokacije za *knjigu*, koje se mogu predstaviti nultim vektorom i vektorom koji se može tumačiti kao smjer primenjene sile. Referenti diskursa (*oni, knjige, polica, kutija*) nalaze se u diskursnom prostoru. Oni ostaju u govornikovom realnom prostoru, a jedan od entiteta (*oni*) primjenjuje silu na drugi entitet (*knjige*) i premješta ih do drugog diskursnog referenta (*kutija*).

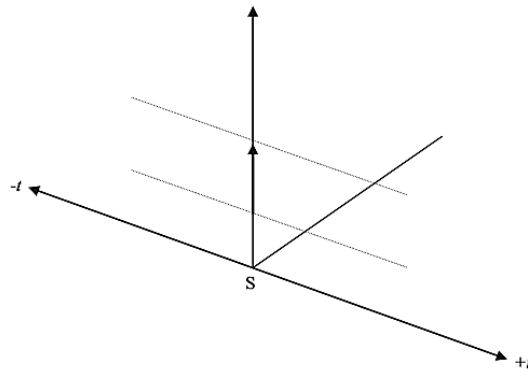
3.2.2. Vremenske transformacije na temporalnoj osi

Već smo govorili o uticaju Rajhenbahovog shvatanja glagolskih vremena na temporalnu organizaciju modela diskursnog prostora. Oslanjajući se na tačku govora, tačku događaja i referencijalnu tačku, model otkriva relacije između diskursnih entiteta i uključuje suštinski element, tačku gledišta, što se postiže pomjeranjem ose dijagrama diskursnog prostora. Iako svojim prikazom vremenskih transformacija Čilton (2005, 2014) pokazuje kako se događaji opisani različitim glagolskim oblicima smještaju unutar diskursnog modela, ovdje ćemo opseg glagolskih vremena ograničiti na primjere sadašnjeg prostog vremena (*Present Simple*) i pokazati kako se upotreba oblika sadašnjeg prostog vremena može modelovati za upućivanje na prošlost i budućnost.

Prošlost i budućnost subjektivno se shvataju kao temporalni domeni relativni prema sadašnjosti. Tačka *sada* se doživljava kao stvarno stanje stvari, stvarnije od prošlosti i budućnosti, i doživljava se kao maksimalno izvjesno stanje na skali epistemičkog modaliteta (Chilton, 2014: 136). Relativnost konceptualnih konstrukcija prošlosti i budućnosti u odnosu na sadašnjost jeste ono što ukazuje na deiktičko svojstvo vremena. Znamo da oblik prezenta označen kao *Present Simple* podrazumijeva stanja koja uključuju generalne pojave i navike. Prema Fregeu (Frege, 1956), sadašnje vrijeme koristi se na dva načina – da bi se preciziralo vrijeme radnje i da bi se eliminisao svaki vremenski opseg koji podrazumijeva bezvremenost, odnosno nepromjenljivo trajanje neke radnje ili pojave, kao u slučaju matematičkih zakona. Čilton ističe da izgovaranje rečenice implicitno locira vrijeme u kojem se tvrdi da je izgovoreni sadržaj rečenice istinit (2014: 296). Sadašnje prosto vrijeme može

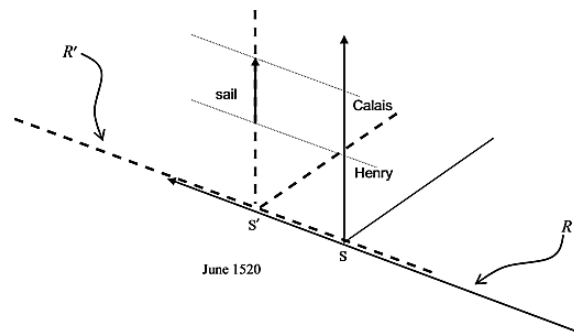
se koristiti i da ukaže na prošli događaj naveden u diskursu, sa vremenom koje je precizirano određenom priloškom konstrukcijom.

Uzmimo u obzir primjere upotrebe prezenta kao što su *Zemlja se okreće oko Sunca* ili *Ona zna da rješava jednačine*. Ako ih smjestimo u model diskursnog prostora (slika 7), vektor koji odgovara leksemi *okreće* imaće vrijednost $t=0$ na lokaciji $m=0$, ističući bezvremensko trajanje radnje, sa izvjesnom sigurnošću.

Slika 7. Bezvremenski oblik prezenta (Chilton, 2014: 138)

Kada govorimo o događajima koji se odnose na prošlost, uzećemo u obzir Langakerovo shvatanje (1991: 267) po kome prošlost predstavlja radikalni mentalni transfer u kojem govornik odvaja deiktički centar stvarnog govornog događaja iz domena *ovdje* i *sada* i prebacuje ga na drugu vremensku lokaciju, a slično premještanje imamo i kada se sadašnje vrijeme koristi za budućnost (*Voz stiže za deset minuta*). Vremensku transformaciju iz okvira sadašnjosti u prošlost Čilton predstavlja ovako:

Slika 8. Temporalna transformacija u prošlost za iskaz *In June 1520 Henry sails to Calais* (Chilton 2014: 141)

Na slici 8 vidimo da se temporalna transformacija ostvaruje premještanjem ose, gdje drugi skup osa postavlja novi deiktički centar O' . Rečenica kao što je prethodna, prikazana dijagramom, kao i njoj slični primjeri, moguća je ukoliko postoji konverzacijski kontekst smješten u prošlosti, kojem prisustvuju govornik i sagovornik. U slučaju drugačijeg konteksta (npr. onog u koje je rečenica izgovorena 1518. godine, a govori se o susretu planiranom za 1520), različite mogućnosti njene interpretacije u diskursu modeluju se pomoću ugrađenih referentnih okvira. Takav diskursni kontekst govornik konceptualizuje postavljanjem drugačijeg skupa koordinata u referentnom okviru R i postavljanjem drugačije realne temporalne pozicije govornika. Temporalne transformacije u pravcu

budućnosti posebno su specifične jer, kako Čilton ističe (2014: 143), ukazivanje na budućnost ima jak modalni karakter i pretpostavlja se da je to povezano sa činjenicom da je budućnost u suštini nepoznata, iako je mentalno reprezentativna zbog kognitivnih fenomena namjere, planiranja i očekivanja.

O modalnosti pojedinih glagolskih oblika već smo govorili, a ovdje ćemo se još jednom osvrnuti na prikaz budućnosti koji nudi Jazolt (2013), a koji podrazumijeva rangiranje različitih konstrukcija na osnovu stepena vjerovatnoće da se ostvare događaji koji su tim konstrukcijama izraženi. U primjerima koji slijede, jedan događaj je izražen različitim konstrukcijama:

- (2a) *Henry visits Calais this Thursday.*
- (2b) *Henry is visiting Calais this Thursday.*
- (2c) *Henry is going to visit Calais this Thursday.*
- (2d) *Henry will visit Calais this Thursday.*

Oni su rangirani od stepena najveće sigurnosti (najmanje odvojenosti od deiktičkog centra) do stepena najmanje sigurnosti (najveća odvojenost od deiktičkog centra) (Chilton, 2014: 144). Ovdje ćemo razmotriti mogućnost da se modelom diskursnog prostora prikaže upotreba oblika glagolskih vremena koji izgledaju kao da se odnose na govornikovu sadašnjost, a izražavaju govornikovu budućnost. Primjeri (2a) i (2b) zasnovani su na upotrebi dva oblika prezenta, ali je jasno da ne mogu imati temporalnu odliku budućnosti bez leksičkih pokazatelja orjentisanih ka budućnosti (*this Thursday, next year*).

Prema teoriji diskursnog prostora, temporalna premještanja analiziraju se u skladu sa teorijom referentnih okvira, baziranoj na tri vrste referentnih okvira: ličnom, javnom i specijalnom (Lonergan 1957). Upotreba prezenta za izražavanje budućnosti podrazumijeva sekundarni skup osa u okviru referentnog okvira R' , čije se središte nalazi u nekom trenutku t u budućnosti u odnosu na govornikov prostor. Novi referentni okvir najčešće podrazumijeva enciklopedijsko znanje ili zajednički kognitivni okvir, poznat svim učesnicima diskursa, kao što su kalendar ili predstava o godišnjim dobima, koji se koriste da bi se propozicija usmjerila na budućnost. Takav okvir Čilton (2014: 133) naziva *javnim referentnim okvirom* (engl. *public reference frame*). S obzirom na to da se radi o „javnom“ okviru, ne postoji s -osa koja definiše dimenziju *sada*, ne postoji m -osa koja predstavlja modalnu komponentu, kao ni d -osa na kojoj govornik locira referente diskursa na subjektivno relativnim udaljenostima, već imamo uređen skup poznatih godišnjih doba.

Primjer (2b) sadrži progresivni oblik prezenta, a on se, prema Čiltonu (2014: 149), od prvog oblika razlikuje u sljedećem: kako oblik prezenta iz prvog primjera podrazumijeva i vanvremensku sadašnjost, on nosi potencijalnu implikaciju visoke subjektivne sigurnosti za realizaciju događaja, što nije slučaj sa progresivnim oblikom, koji ima donekle efekat nepotpunosti – budući da kraj radnje nije na vidiku.

Upotreba glagolskog oblika *be going to* u primjeru (2c) odgovaraa perifrastičnoj konstrukciji za izražavanje budućnosti (u značenju *namjeravam da*), te ističe da će se radnja desiti kao posljedica sadašnjih okolnosti (Leech, 1987). Progresivni oblik ove konstrukcije ukazuje na tijesnu povezanost sa sadašnjošću, ali i, kako smo već naveli, finalizaciju događaja koja se nalazi izvan vidokruga govornika, što doprinosi prediktivnoj odlici ovog glagolskog oblika. Međutim, u slučaju perifrastične konstrukcije za izražavanje budućnosti, uz predlog *to*, precizira se i krajnja tačka događaja koji je izražen glavnim glagolom.

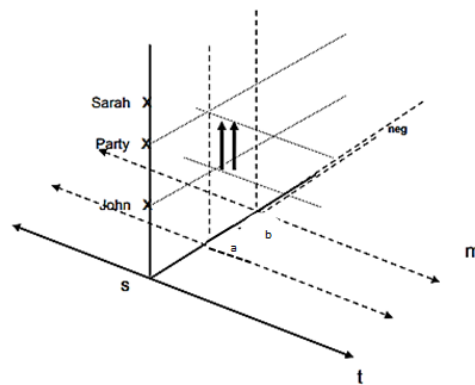
U primjeru (2d) oblik *will* ukazuje na imaginarni događaj snažne modalnosti. Model diskursnog prostora podrazumijeva novi referentni okvir R' , lociran u nekom određenom vremenu u budućnosti u odnosu na govornika. Progresivni oblici upotrijebljeni sa ovim modalom (*will be visiting*), sa druge strane, ukazali bi na budućnost koja je bliža deiktičkom centru, a samim tim i više vjerovatna.

U postavkama svoje teorije Čilton detaljno prikazuje premještanja na temporalnoj osi, uzrokovana upotrebom različitih glagolskih oblika. Naš cilj ovdje nije da grafički ilustrujemo transformacije svih postojećih glagolskih oblika, već da ukažemo na to kako učesnici diskursnog procesa konceptualizuju te temporalne transformacije kao premještanje osa unutar modela diskursnog prostora, koja je uloga pomjeranja referentnih okvira i kakav je pragmatiski efekat upotrebe određenih glagolskih konstrukcija u nekom diskursu. Takva analiza sprovedeće se u narednim poglavljima koja se bave analizom premještanja diskursnih referenata u novinskim člancima.

3.2.3. Transformacije na modalnoj osi

Prema postavkama navedene teorije, različiti tipovi uslovnih rečenica mogu biti raspoređeni u diskursni model na skalarni način, u smislu njihove epistemičke udaljenosti od govornika, postavljajući tako prostore koji pripadaju domenu *realisa*, *irealisa* i kontrafaktuala (Chilton, 2005: 31).

Uslovna komponenta označena veznikom *if* mapira novi govornikov prostor na *m*-osi, daleko od stvarnog u deiktičkom centru, pri čemu ta udaljenost zavisi od oblika glagolskih vremena, njihovog značenja i konteksta (slika 9).

Slika 9. Pozicioniranje kondicionala u model diskursnog prostora za iskaze
(a) *If John goes to the party, he will see Sarah* i (b) *If John went to the party, he would see Sarah*
(Chilton, 2005: 33)

Prema Čiltonovom geometrijskom prikazu vidimo da je primjer (a) bliži deiktičkom centru u odnosu na primjer (b). Osnovni princip modela diskursnog prostora za uslovne rečenice jeste da se glagol u zavisnoj rečenici odnosi na događaj koji je prethodio onome o kome se govori u glavnoj rečenici.

Ako bismo imali protazu u prošlom vremenu, kao u primjerima (c) *If John had gone to the party, he would have seen Sarah* i (d) *If John had had a free day tomorrow, he would have gone to the party*, koordinata *m* bi imala negativnu vrijednost ($m = \text{neg}$), što znači da je na maksimalnoj udaljenosti od govornika. Vrijednost koordinate *t* zavisi od konteksta i oblika glagolskog vremena, što znači, $t < 0$ za primjer (a) i $t > 0$ za primjer (b).

4. Primjena teorije diskursnog prostora u analizi diskursa

U uvodnom dijelu rada nagovijestili smo da je ova, kao i neke druge kognitivističke teorije, primjenjiva u analizi ideološkog diskursa i ostalih oblika jezičke upotrebe u kojima su određene društvene uloge na specifičan način prikazane u diskursnom prostoru. Politički diskurs je, stoga, pogodno tle na kojem se mogu ispitivati postulati teorije diskursnog prostora. Razlozi za to su višestruki: politički diskurs uglavnom uključuje prezentaciju

određenih aktera, koja zavisi od toga ko se nalazi u deiktičkom centru (prezentacija sebe će biti uvijek povoljnija od prezentacije drugih); ovaj diskurs nerijetko ispoljava neku vrstu društvene nejednakosti (marginalizovani članovi društva će uvijek biti prikazani periferno na prostornoj osi i negativno na epistemičkoj osi); učesnici političkog konteksta često legitimiziraju svoje postupke, pa će naizgled drastični potezi biti opravdani kao čin zaštite sopstvenog prostora od štetnog uticaja drugog.

Koncept centra i periferije u diskursnom prostoru ispoljava ideološke i vredonosne pozicije u diskursu, u smislu da se njegovi učesnici smještaju na određena mjesta u zavisnosti od njihovih kvaliteta i interpretacije od strane drugih. Različita percepcija društvene moći se ispoljava drugačijim uređenjem diskursnog prostora. U osnovi ovakvog raspoređivanja u prostoru stoji i koncept perspektive, što znači da ponašanje aktera, odnosno, nosioca društvenih uloga, zavisi od procjene drugih aktera, odnosno nosioca društvenih uloga. Jezičkim se elementima, dakle, manipuliše različitim perspektivama, što, opet, dovodi u fokus pitanje moći koju diskurs projektuje. Isticanje određene tačke gledišta specifičnim jezičkim sredstvima ukazuje na superiornost diskursa u smislu njegove sposobnosti da polarizovane entitete ili suprotstavljene društvene uloge, jedne u odnosu na druge, postavlja u dominantan, odnosno inferioran položaj.

Kada govorimo o legitimizaciji u diskursu, ova teorija primjenjiva je u kontekstima društvene interakcije u kojima nepovoljno ponašanje zavisi od mentalne predstave nosioca društvenih uloga. Govorimo o različitoj poziciji *antagoniste*, protivnika, koji se aktivno suprotstavlja i neprijateljski je raspoložen prema *agonisti*, žrtvi. Često je položaj antagoniste negativno prikazan u diskursnom prostoru, što nije pravilo apriori. U zavisnosti od perspektive, entitet antagoniste može zauzimati superiornu poziciju, koja određuje kretanje i ponašanje agoniste. Iz ugla upozoravajuće retorike o migrantima kao prijetnje, antagonista prikazan u ulozi vlasti ne manifestuje negativno djelovanje, jer, sprečavajući priliv migranata, zapravo, štiti teritoriju od potencijalne opasnosti.

Ova teorija, prema Čiltonu, ima za cilj da poveća naučno razumijevanje o tome kako funkcioniše visoko društveni kapacitet jezika (2017: 247). U analizi populističkog diskursa Donalda Trampa Čilton zaključuje o tome kako se teorijski modeli mogu primijeniti kao analitička sredstva koja objašnjavaju mehanizme određenih vrsta ljudskog verbalnog ponašanja i njegovu povezanost sa glavnim društveno-političkim problemima. Oni pružaju više od pukog opisnog načina razumijevanja nekih od najproblematičnijih i zaista opasnih trendova u savremenom društveno-političkom ponašanju, od kojih su najistaknutiji sledeći: (i) aktiviranje, verbalnom stimulacijom, isključivih koncepta kolektivnog ja, (ii) izazivanje odgovora na strah verbalnim predstavljanjem prijetnje sebi, i (iii) verbalno (samo)predstavljanje pojedinaca kao sposobnih da otklone spoljne prijetnje (Ibid, 248).

5. Zaključna razmatranja

U ovom radu predstavili smo jednu relativno novu teoriju o diskursu, te pokazali na koji način se može primijeniti u diskursnoj analizi. Mapiranje diskursa u prostornu, vremensku i modalnu ravan doprinosi interdisciplinarnom pristupu kritičkoj analizi, kojim se jezički kontekst posmatra iz tri ključne dimenzije kojima poimamo svijet, što ide u prilog Hartovoj ideji (2014) da tri ose Čiltonovog koordinantnog sistema odgovaraju koronalnoj, sagitalnoj i transverzalnoj osi tijela. Analiziranjem diskursa na tri pomenuta nivoa dobijamo trodimenzionalnu konceptualnu strukturu jezika u procesu stvaranja značenja.

Prikazano je deiktičko pozicioniranje aktera i događaja sagledanih iz kontekstualno precizirane tačke gledišta. Vidjeli smo da se u toku diskursa, elementi na koje se poziva ili aludira u tekstu pozicioniraju na relativnim udaljenostima od govornikovog prostornog, vremenskog, epistemičkog i aksiološkog tla u prostoru mentalnog diskursa i ilustrovali neke

primjere kretanja u kojima su nosioci diskursa različito predstavljeni, u zavisnosti od njihove uloge, vredonosnih parametara ili percepcije drugih aktera diskursa.

Pored toga što ovakvo istraživanje doprinosi novim pristupima diskursnoj analizi, ono ima i još jedan značajan doprinos, a to je činjenica da se velika pažnja posvećuje analizi gramatičkih struktura u svrhu istraživanja diskursa. Na primjer, modalno-aksiološka osa podrazumijeva istraživanje kontrafaktualnih konstrukcija i uslovnih rečeničnih struktura, koje ukazuju na brojne značajne odlike diskursa čiji pragmatiski aspekt može otkriti mnogo o legitimizaciji i funkciji postupaka koji se u pomenutom cilju sprovode. Na osnovu toga, zaključujemo da analiza diskursa primjenom ove teorija dolazi do značajnih uvida.

Literatura

- Bowerman, Melissa, and Eric Pederson. 'Crosslinguistic perspectives on topological spatial relationships'. Paper presented to Annual Meeting of the American Anthropological Association, San Francisco.
- Chilton, Paul. "Discourse space theory". *Annual Review of Cognitive Linguistics* 3 (2005): 78–116
- Chilton Paul. "Vectors, viewpoint and viewpoint shift: toward a discourse space Theory". *Annual Review of Cognitive Linguistics* 3, (2005): 78-116.
- Chilton, Paul. "Negation as Maximal Distance in Discourse Space Theory". In: *La Négation: Formes, figures, conceptualisation [en ligne]*. Tours: Presses universitaires François-Rabelais, <https://books.openedition.org/pufr/4854?lang=en> Chilton P. (2011). 'The Conceptual Structure of Deontic Meaning: A Model Based on Geometrical Principles'. *Language and Cognition*, 2 (2), (2006): 191 – 220.
- Chilton P. (2014). *Language, Space and Mind: the Conceptual Geometry of Linguistic Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Chilton, Paul, and Mikhail Ilyin M. Metaphor in political discourse: the case of the 'Common European House'. *Discourse & Society* 4 (1)(1993): 7–31.
- Fauconnier, Gilles. *Mental Spaces. Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Fauconnier, Gilles, and Mark Turner. *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books, 2002.
- Frawley, William. *Lexical Semantics*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1992.
- Frege, Gottlob. The thought: a logical enquiry. *Mind, New Series*, 65 (259) 1956 [1915]: 289–311.
- Hart, Christopher. *Discourse, Grammar and Ideology: Functional and Cognitive Perspectives*. London: Bloomsbury, 2011.
- Hart, Christopher. "Force-Interactive Patterns in Immigration Discourse: A Cognitive Linguistic Approach to CDA". *Discourse & Society* 22 (3)(2011): 269-286.
- Heim, Irene. *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*, Ph.D. thesis, University of Massachusetts, Amherst, 1982.
- Hodge, Robert, and Gunther Kress. *Language as Ideology*. London: Routledge, 1993.
- Ivić, Milka. *Pravci u lingvistici (II)*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Jackendoff, Ray. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press, 1972.
- Jackendoff, Ray. The architecture of the linguistic-spatial interface. In P. Bloom, M. A. Peterson, L. Nadel, & M. F. Garrett (Eds.), *Language and space*, The MIT Press, (1996): 1–30.
- Kamp, Hans. "A theory of truth and semantic representation", in J.A.G. Groenendijk, T.M.V. Janssen, and M.B.J. Stokhof (eds), *Formal methods in the Study of Language*, Mathematical Centre Tracts 135, Amsterdam: Mathematisch Centrum (1981): 277–322.
- Lakoff, George, & Mark Johnson. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*, vol.2. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- Leech, Geoffrey. *Meaning and the English Verb*. London: Longman, 1987.
- Leeuwen, Van Theo. "Legitimation in Discourse and Communication". In R. Wodak (Ed.), *Critical*

- Discourse Analysis: Concepts, History, Theory*. Sage Publications Vol. 1 (2013): 327-350.
- Levinson, Stephen. *Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Musolff, Andreas. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Basingstoke: Palgrave, 2004.
- Petiot, Jean. "Morphodynamics and attractor syntax: constituency in visual perception and cognitive grammar". In Tim van Gelder & Robert Port (eds.), *Mind as Motion: Explorations in the Dynamics of Cognition*. Cambridge: MIT Press (1995): 227-83.
- Reichenbach, Hans. *Elements of Symbolic Logic*. London: Collier Macmillan, 1947.
- Rock, Irvin. Comment on Asch and Witkin's 'Studies in space orientation II' in *Journal of Experimental Psychology: General* 121 (4) (1992): 404-6.
- Talmy, Leonard. How language structures space. In: Pick/Acredolo (eds.), *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York and London: Plenum Press, (1983), 225– 282.
- Talmy, Leonard. Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12 (1988): 49–100.
- Talmy, Leonard. How language structures space. In L. Talmy, 2000, vol. 1, pp. 177–254. [Earlier version in H. L. Pick and L. Acredolo (eds.), *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*, New York, Plenum Press (2000): 225–82.
- Thom, René. "Topologie et linguistique". In A. Haefliger and R. Narasimhan (eds.), *Essays on Topology and Related Topics*. New York: Springer-Verlag (1970): 226-248.
- Vuković, Milica, „Kritička analiza diskursa“, u Perović, S. (ur.) *Analiza diskursa: teorije i metode*. Podgorica: Institut za strane jezike (2014): 97-114.
- Werth, Paul. How to build a world (in a lot less than six days and using only what's in your head). In Green, K. (ed.) *New Essays in Deixis: Discourse, Narrative, Literature*, Amsterdam: Rodopi, 1995.
- Werth, Paul. *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman, 1999.

A COGNITIVIST APPROACH TO DISCOURSE: CHILTON'S THEORY OF DISCOURSE SPACE

Abstract: *The development of cognitive linguistics has yielded new insights into language research and language use. These findings suggest that language interaction is intricately tied to the amalgamation of thought, knowledge and language. This connection has found practical application in discourse analysis, giving rise to a new cognitivist approach. Beginning with the foundational tenets of cognitivist theories, rooted in the examination of mental and discourse space, this review paper introduces Chilton's discourse space theory, regarded by many linguists as the most comprehensively model of spatial cognition.*

Key words: *cognitive linguistics, discourse analysis, mental space, conceptualization, discourse space theory, ideological and political discourse*

Olga Smolnytska¹

DOI: 10.31902/LL.2023.10.4

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗА-СИМВОЛА БАБОЧКИ В ИЗБРАННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВЛАДИМИРА НАБОКОВА

Резюме: В данной статье мы попытались осуществить компаративное и комплексное рассмотрение образа-символа бабочки и связанной с ним атмосферы детства в христианском аспекте в определенных текстах Владимира Набокова. Основное внимание мы уделяем произведениям, созданным им в эмиграции. Выделяется швейцарский контекст – теоретический и практический (в том числе связанный с научными конференциями, в которых участвовала автор исследования). Используются источники, присутствующие в открытом доступе Кантональной и Университетской библиотеки Лозанны (BCUL). Материалом анализа служат его избранные произведения и интервью, где ключевым является образ-символ бабочки: рассказ *Рождество*, воспоминания *Другие берега*, ранняя лирика (под псевдонимом В. Сирин). К нему примыкают образы девочки из детства (от реальной до обобщенной), блоховской Прекрасной Дамы и др. Выделена связь между *Рождеством* и *Другими берегами* (показ детства, символ бабочки, девочка-соседка и т.д.). Также вычленены аллюзии. Уделяется внимание менее заметным реминисценциям, аллюзиям, пастишу и т.д. Акцентируется компаративный аспект. Рассмотрена рецепция Набокова в среде современной ему русской эмиграции. Мы попытались доказать нашу гипотезу, что образ-символ бабочки является одним из важнейших у писателя, но в то же время показан им в развитии. Выделены реальные и ирреальные черты бабочки в набоковском дискурсе. В частности, анализируются колоративы, связанные и с символическим, и энтомологическим аспектами. Найдены бинарные оппозиции: душа – тело (плоть), слепота – прозрение, эстетичное – антиэстетичное, и др. Выделяются славянский, французский, швейцарский, американский и другие контексты творчества автора. Для анализа нам послужили тексты на русском, английском, французском языках. Применяются текстологический, символический, мифологический, поэтологический, компаративный анализ.

Ключевые слова: образ, бабочка, текст, память, символ, архетип, мифология, христианство, эмиграция

1. Вступление

Научная библиография, посвященная жизни и творчеству Владимира Набокова (1899–1977), на сегодняшний день огромна и постоянно пополняется (на русском, английском, французском и других языках), что свидетельствует о неисчерпаемом интересе к личности этого гениального писателя, поэта, переводчика, энтомолога, литературоведа, литературного критика, педагога. Также выделяется интермедиаальный анализ (например, об экранизациях его *Лолиты* в сравнении с текстом: на английском языке – Richard Corliss, *Lolita* – British Film Institute, 1994, и др.). Заметно, что в первую очередь до сих пор обращают внимание на роман *Лолита*, но хотелось бы большего анализа других текстов писателя. Также есть труды на иную тематику. В частности, это: на французском языке – из новейших: сборники научных статей и других исследований L’Herne, *Vladimir Nabokov* (de Éditions l’Herne, 2023); *Vladimir Nabokov et la traduction* (Études réunies par Julie Loison-Charles et Stanislav Shvabrin, 2021); из классических работ хочется отметить англоязычный

¹ Unaffiliated Ukrainian philologist and scholar, PhD candidate in philosophical sciences.

учебник по творчеству В. Набокова *Vladimir Nabokov* авторства Julian Moynahan – штат Миннесота (Issue 96, 1971 г., т.е. при жизни писателя), и т.д. (Перечисленные труды находятся в Кантональной и Университетской библиотеке Лозанны – La Bibliothèque Cantonale et Universitaire BCU Lausanne, далее BCUL; в данной библиотеке в 2023 г. была организована книжная выставка по изданиям В. Набокова). На русском языке, в частности, интересен сборник научных статей М. Рыклина *Свобода и запрет. Культура в эпоху террора* (2008), где автор анализирует биографию и творчество В. Набокова, в том числе приводя факты о писателе (Рыклин, 2008: 149-189). Также следует рассказать о мероприятиях, посвященных ему – в частности, из новейших – о швейцарской выставке в мае 2023 г., посвященной этому писателю в Montricher, в организации La Fondation Jan Michalski; на это событие была индивидуально приглашена автор статьи). Также автор статьи как индивидуально приглашенная присутствовала в Лозанне на посвященной экологии Международной конференции: *Le colloque international 2023 Vladimir Nabokov : écrire la nature / writing nature – Владимир Набоков: описывая природу* (Lausanne, Montreux, Montricher, 27–30 июня 2023. (Лозанна, Монтрё, Монтришёр, организаторы – Французское общество Владимира Набокова – Société Française Vladimir Nabokov – и Лозаннский университет – UNIL). Но все же заметно недостаточное внимание к отдельным вопросам поэзии, прозы и переводов этого классика. Также не хватает комплексного рассмотрения его текстов, в том числе в швейцарском контексте (известно, например, что последние годы писатель прожил в городе Монтрё – Montreux, кантон де Во – de Vaud, где и умер (Рыклин, 2008: 189)). В связи с этим биографические моменты зачастую или неотделимы от конкретных произведений автора (где могут служить аллюзиями), или представляют собой сублимированные примеры. Данное исследование предлагает рассмотреть, как трансформировался образ-символ бабочки на примере избранных произведений В. Набокова, а также отдельные образы из его поэзии (под псевдонимом *В. Сирин*), посвященной воспоминаниям о детстве.

В исследовании используются источники в свободном (открытом) доступе Кантональной и Университетской библиотеки Лозанны (далее BCUL). Для нашего исследования мы воспользовались текстами на русском, английском, французском языках.

Используются компаративный, текстологический, символический, архетипный, мифологический, поэтологический, компаративный метод.

Цель статьи: рассмотреть генезис образа-символа бабочки на примере избранных произведений В. Набокова разных периодов.

Задачи: 1) проанализировать символ бабочки как универсалию (имеющий общие черты для разных культур) и как индивидуально разработанный у писателя; 2) рассмотреть символику, аллюзии, палимпсест и пастиш (т.е. интертекстуальность) в избранных произведениях В. Набокова; 3) сосредоточиться на автобиографическом, мифологическом и других аспектах; 4) построить звенья от прочитанной писателем еще в детстве классики до обработанных им мотивов в собственных текстах. Основными произведениями для анализа являются прозаические – рассказ *Рождество* и воспоминания *Другие берега*. Также принимаются во внимание несколько стихотворений и поэм раннего периода (псевдоним *В. Сирин*), перекликающиеся с прозой (как и позднейшими) произведениями В. Набокова, а также другими классическими текстами. Ключевыми *образами-символами* являются *бабочка, душа и девочка*. В юнгианском ключе (аналитическая психология, архетипный анализ) изучается *Анима* героя и автора и также исследуются Эрос и Танатос.

В русско-, англо-, франкоязычных и других исследованиях в достаточной мере рассмотрено научное увлечение В. Набокова бабочками – от биографического до литературоведческого аспекта. Поэтому хотелось бы сосредоточиться на отдельных менее известных моментах.

Из интервью телевидению Би-би-си (1962 г.) примечательны следующие ответы. На вопрос: “Вы профессиональный лепидоптеролог?” (Набоков, 2008: 567) (т.е. специалист по бабочкам) писатель ответил: “Да, меня интересуют классификации, различия, эволюция, анатомия, распространение, привычки лепидоптеры – звучит очень пышно, но на самом деле я специалист по очень маленькой группе бабочек. Я опубликовал несколько статей о бабочках в различных научных журналах, но хочу повторить, что мой интерес к бабочкам носит исключительно научный характер” (Ibid: 567). Да, он открыл несколько новых видов бабочек и был более крупным исследователем, нежели себя считал. Тем не менее, как широко известно, в творчестве В. Набокова (а не только в научных работах и коллекциях – в том числе на упомянутой швейцарской выставке в мае 2023 г. в Montricher (на мероприятии были очень выразительно представлены бабочки).

На вопрос о бабочках: “Есть ли тут какая-нибудь связь с вашим творчеством?” (Ibid: 568) автор ответил утвердительно: “В отвлеченном смысле есть, поскольку я думаю, что в произведении искусства происходит как бы слияние двух вещей: точности поэзии и восторга чистой науки” (Ibid).

2. Бабочка как универсальный и индивидуальный символ: рассказ *Рождество*, связь с автобиографическими воспоминаниями (детство – *Другие берега*)

2.1. Символ бабочки

Как известно, бабочка в символике и мифологии разных народов означает душу, Психе или Псюхе – *psyche* (Chetwynd, 1987: 66, Shepherd, 2002: 215) означает “четыре функции *psyche*” (Chetwynd, 1987: 66), трансформацию (Ibid: 404). Также бабочку ученые в психоанализе связывают с Эросом, в Элладе выбрали именно это насекомое благодаря его наиболее очевидным метаморфозам (Philibert, 2000: 298). Некоторые исследователи мифологии считают, что бабочка связана с *Танатосом* и *Гипносом*, т.е. смертью и сном (Shepherd, 2002: 215). Также это насекомое древние греки отождествляли с сифами – крылатыми воздушными духами (Ibid: 215). Итак, бабочка – *Эрос* и *Танатос*.

В нашей статье не принимаем во внимание символ бабочки в буддизме (Япония, Китай и т.д.), мифологии индейцев и т.д., потому что они не связаны с данным образом в конкретно рассматриваемых произведениях В. Набокова (хотя есть иные мнения: Арустамова и др., 2023: 61-65), но следует сказать, что это насекомое издавна привлекало разные культуры.

В христианстве бабочка и ее превращения поэтапно означают: гусеница – жизнь, куколка – смерть и бабочка – воскресение (Hall, 1994: 14) (как раз эта трактовка укладывается в идею рассказа *Рождество*). Невзрачная куколка в данном произведении, находящаяся во мраке шкафа, означает смерть (вообще сами превращения бабочки танатологичны (Colin, 2000: 442)), тогда как прекрасная бабочка, безусловно, воспринимается как воскресение, душа, покинувшая бренное тело. Черный комок, который вначале видится Слепцову, может также означать пелены на теле умершего Лазаря, воскрешенного Иисусом Христом (возможно, здесь автор, воспитанный в христианской культуре, употребил имплицитную символику). В Евангелии от Иоанна сказано: “И вышел умерший, обвитый по рукам и ногам

погребальными пеленами, и лицо его обвязано было платком. Иисус говорит им: развяжите его, пусть идет” (Ин. 11:44) (Библия, 2009: 116).

Можно сравнить этот отрывок с другими переводами Библии. Неизвестно, какую именно англоязычную Библию читал В. Набоков в тот период (его воспитание на английском языке и в англоязычной культуре давно общеизвестны – например, в *Других берегах*: “В обиходе таких семей как наша была давняя склонность ко всему английскому...” (Набоков, 1954: 67)), но можно допустить несколько версий. Так, в более старом переводе (идущем от King James Bible) говорится: “And he that was dead came forth, bound hand and foot with gravecloths: and his face was bound about with a napkin. Jesus saith unto them, Loose him, and let him go” (St. John 11:44) (The Holy Bible. Аποστυφα: 145). В более новом переводе сказано: “The dead man came out, his hands and feet bound with bandages, and his face wrapped with a cloth. Jesus said to them, “Unbind him, and let him go”” (John 11:44) (The Holy Bible, 1952: 100).

Вернемся к бабочке. Как образ-символ это насекомое *архетипично*. Прежде всего исследуемый символ ассоциируется с Древней Грецией, античностью (образ Психеи) как наиболее известным, но *душа-бабочка* была известна славянам, кельтам и другим народам, это насекомое присутствует в поверьях и даже суевериях, не говоря уже о легендах. Традиционно оно связано с душой, а этимологически напоминает и птиц, и летучую мышь (нетопыря) (Терновская, 1995: 125) – не зря описание появления индийского шелкопряда В. Набоковым показано похожим вначале на летучую мышь, хоть и без эпитета “летучая” – черный комочек, кажущийся отвратительным. Верили, что “душа умирающего покидает тело в виде бабочки” (Гура, 2002: 27). Но что можно сказать о роли и интерпретации данного символа у В. Набокова?

В частности, можно провести компаративный анализ рассказа *Рождество* и отрывков из книги *Другие берега*.

2.2. Бабочка Рождества

Так, в рассказе *Рождество* безутешному отцу Слепцову, потерявшему юного сына, умершего от тяжелой болезни, среди других вещей этого близкого человека попадает дневник ребенка, о котором при жизни того герой не подозревал. (Надо сказать, что в произведении не называются ни имя, ни возраст мальчика, этот персонаж – просто “сын”; по церковной терминологии, сложно понять, как называть его – “младенцем” или “отроком”, но из контекста видно, что второе определение – скорее всего). Из этой тетради Слепцов узнает о внутреннем мире своего сына – достаточно богатом и незаурядном; оставаясь ребенком с его сильными переживаниями и непосредственностью, мальчик показал себя и яркой личностью. Также важно, что мальчику принадлежала коллекция бабочек. Из забытого кокона индийского шелкопряда неожиданно вылупляется бабочка, которая летит на свободу. Ключевое настроение – изумление отца. Действие происходит накануне Рождества – в период мистерии, когда возможны разные чудеса. Символично, что умирает мальчик – а рождается также мальчик, младенец Иисус Христос. Ключевым образом является *индийская бабочка* (символ, который будет проанализирован далее): “Совсем недавно, в Петербурге, – радостно, жадно поговорив в бреду о школе, о велосипеде, о какой-то индийской бабочке, – он умер...” (Набоков, 1976: 69). Произведение очень многоплановое, поскольку показывает отстраненность (независимо от настоящей родственной любви) взрослого и ребенка, наличие секретов, о которых Слепцов не подозревал: “Это невысказано... я ведь никогда не узнаю...” (Ibid: 73). Это тайны душевного мира, причем некоторые из них доступны

как записи, но главного отец уже не узнает. Также это Божья тайна. Впрочем, его “слепота” не окончательна.

Важно также то, что умерший сын коллекционировал бабочек. Это сближает героя с самим автором. В тексте сказано: “Теперь они давно высохли – нежно поблескивают под стеклом хвостатые махаоны, небесно-лазурные мотыльки, рыжие крупные бабочки в черных крапинках, с перламутровым исподом. И сын произносил латынь их названий слегка картаво, с торжеством или пренебрежением” (Ibid: 72). Картавость может означать детский дефект речи, который ребенок бы перерос, но также может объясняться ранним знакомством с французским и английским языками (как у самого В. Набокова) и влиянием их на артикуляцию.

Что сказать о главном герое – Слепцове? Первые открыв для отечественного читателя В. Набокова, в 1991 г. А. Д. Толстой писал об анализируемом рассказе: «Автор с легким сочувствием указывает человеку с фамилией Слепцов на его душевную слепоту – ведь эта “понятность”, “бесплодность” жизни, которую он ощутил, есть на самом деле заблуждение. Человеку явлено чудо рождения, таинственное и прекрасное, чудо Рождества (действие рассказа происходит в рождественскую ночь). Слепцов же “слеп”, и крест на сельской церкви сияет ему “слепо”» (Толстой, 1991: 13). Упоминания о слепоте здесь связаны с горем отца, уже ничего не воспринимающего, но, как известно в концовке, герой духовно *прозрел*, физически увидев бабочку. Здесь можно говорить об *изумлении*, *озарении-инсайте* (поскольку появление бабочки слишком неожиданно), но духовно герой прозревает или близок к прозрению. Поэтому духовная слепота героя не безнадежна. Также, как и евангельских слепых, его исцеляет Иисус Христос – незримый, но осязаемый в рассказе (не забываем, что праздник Рождества – как раз день рождения Спасителя). Автор вроде бы то отстраняется, то вживается в психологию Слепцова, а читатель вслед за автором (раскрывающим тайну бабочки) уже готов подсказать главному герою выход из положения: *прозреть* и увидеть воскресение души.

С Танатосом связана не только сама смерть маленького героя, но и символика бабочки. В дневнике сына сказано: “Сегодня – первый экземпляр траурницы. Это значит – осень” (Набоков, 1976: 73). Само название бабочки “траурница” красноречиво – от слова “траур”. Также осень и зима означают засыпание, а еще – смерть. Т.е. эта запись говорящая, символичная. В этом же отрывке сказано о девочке (неизвестной ни Слепцову, ни читателю): “Она, вероятно, уехала, а я с нею так и не познакомился. Прощай, моя радость. Я ужасно тоскую...” (Ibid: 73).

Интересно, что в начале рассказа нагнетается танатологическая атмосфера, показанная глазами отца (т.е. субъективно), но далее автор намекает на возрождение. Важна деталь об “индийском коконе” (Ibid: 71): “О нем сын вспоминал, когда болел, жалел, что оставил, но утешал себя тем, что куколка в нем, вероятно, мертвая” (Ibid: 71). Но дальнейшее действие показывает, что куколка жива. Отогревшись в тепле, она превращается в прекрасную бабочку. Тело мальчика умирает, но душа напоследок является отцу – в виде бабочки.

В *Рождестве* рождение бабочки показано принципиально антиэстетично – тем сильнее изумление Слепцова потом. Вначале он видит, как “по стене, над столом, быстро ползет вверх черное сморщенное существо величиной с мышь” (Ibid: 74). Если бы не упоминание о прорванном коконе (Ibid: 74) выше, читатель решил бы, что речь идет как раз о мыши или другом создании, кажущемся герою и реципиенту отвратительным. Но далее о существе (описанном по принципу остранения) сказано следующее: “Оно остановилось, вцепившись шестью мохнатыми лапками в стену, и стало странно трепетать” (Ibid: 74). Автор объясняет: “Оно вылупилось оттого, что изнемогающий от горя человек перенес жестяную коробку к себе, в теплую комнату”

(Ibid: 74-75), причем ключевое слово здесь – “тепло”. Его можно понимать и как тепло души, любовь (к сыну – а здесь и вообще любовь к живому). Пробуждение и возрождение бабочки описано подробно, причем ее полет и порыв показаны как свобода. Метаморфоза: “...и на стене уже была – вместо комочка, вместо черной мыши – громадная ночная бабочка” (Ibid: 75). Ночная сторона жизни, связанная с Танатосом, но и тайнами бытия, подчеркивается в этом предложении словом “ночная”, “ночами”: “...индийский шелкопряд, что летает, как птица, в сумраке возле фонарей Бомбея” (Ibid: 75).

В славянской мифологии бабочку связывали с “мотивом предков” (Терновская, 1995: 125), почему и запрещали убивать этих насекомых. Это лишь одна из интерпретаций (я не беру демонологическую (Ibid: 126), поскольку она не подходит рассказу *Рождество*). Но в анализируемом произведении оригинально показано, что бабочка – это связь старшего (отца) с *потомком*, т.е. сыном.

И в *Рождестве*, и в *Других берегах* описана детская влюбленность героя, причем о которой узнают *post factum*, из *записей*: отец – из дневника мальчика, читатели воспоминаний – из текста самого автора, готовой книги. В конечном итоге, главным посвященным в тайну является *читатель*. Итак, контакт не столько прямой, сколько опосредованный.

В рассказе *Рождество* присутствует даже детская трагедия первой влюбленности: как упомянуто выше, маленькая соседка, возможно, уехала, и мальчик не успел с ней познакомиться (Набоков, 1976: 73) (о чем сожалеет в дневнике). Больше герои никогда не встретятся из-за смерти этого автора дневника. (Интересно, что есть версия о девочке-бабочке в образе Лолиты (Арустамова и др., 2023: 63). В *Других берегах* главный герой (тогда десятилетней) знакомится на пляже Биаррица “с французской девочкой Колетт” (Набоков, 1954: 138) (*Глава седьмая*, также этот эпизод включен в рассказ *Первая любовь* (Набоков, 2020: 579-582)), своей ровесницей, влюбляется и мечтает ее далеко увезти, едва не сбегая из дома (Ibid: 138-140). Эпизод знакомства и романтические мечты (несколько комические, но серьезные как переживания ребенка) тут показаны более оптимистично, так как герои смогли поговорить, явно симпатичны друг другу, действительно дружат, есть воспоминание о первом поцелуе (Ibid: 138-139), Танатос отсутствует, и т.д. Как и мальчик в *Рождестве*, герой *Других берегов* испытывает искренние чувства к своей подруге: “За два месяца пребывания в Биаррице моя страсть к этой девочке едва ли не превзошла увлечения бабочками. Я видел ее только на пляже, но мечталось мне о ней беспрестанно” (Ibid: 139). Здесь заметны мотивы образа Прекрасной Дамы: объект или недоступен, или возлюбленную можно видеть изредка, только в одном месте; так же, как рыцарь, маленький герой защищает свою Прекрасную Даму (“удачно отколотил рыжего мальчика, однажды обидевшего ее” (Ibid: 139); большие мечты не совпадают с реальностью, но герой-рассказчик прилагает усилия). Протагонист еще не умел формулировать, чем его привлекла именно Колетт, но ретроспективно замечал: “Познакомившись же с Колетт, я понял, что вот это – настоящее. По сравнению с другими детьми, с которыми я игрывал на пляже в Биаррице, в ней было какое-то трогательное волшебство...” (Ibid: 138). Также в контексте детства непривычно слово “страсть” (испытываемая ребенком к ровеснице), но автор формулирует именно так. Вообще данный отрывок свидетельствует о темпераменте писателя (вылившемся в творческий) и его принципах. Эта девочка напоминает неуловимую бабочку, ускользающую от героя (и автора: оба – ловцы и знатоки бабочек), героиня остается недостижимой мечтой в воспоминаниях писателя, навеки застыв в своем возрасте: “И вот теперь я стою и держу этот обрывок самоцветности, не совсем зная куда его приложить, а между тем

она обегает меня все шибче, катя свой волшебный обруч, и наконец растворяется...” (Ibid: 141).

3. Другие берега: символ бабочки

С рассказом *Рождество* роднит *Другие берега* и эпизод из *Главы шестой*, но этот отрывок смешивает реальность с фантазией. Так, рассказывается: “...когда мне шел седьмой год” (Ibid: 111), герой увидел махаона (его красота подробно описана, в отличие от индийского шелкопряда) и страстно пожелал иметь эту бабочку. Ее, пойманную, запирают в шкаф, “где пленнице полагалось за ночь умереть от нафталина” (Ibid: 112). Но далее происходит, как в *Рождестве*: “...но когда на другое утро Mademoiselle отперла шкаф, чтобы взять что-то, бабочка, с мощным шорохом, вылетела ей в лицо...” (Ibid). Дальше махаон улетел в окно, причем именно здесь автор рассматривает бабочку уже символически – как недостижимую вначале мечту, своеобразную *Синюю птицу* Мориса Метерлинка, которую творческий человек благодаря своему упорству все-таки ловит: “...все продолжала лететь на восток, над тайгой и тундрой, на Вологду, Вятку и Пермь, а там – за суровый Урал, через Якутск и Верхнеколымск, а из Верхнеколымска – где она потеряла одну шпору – к прекрасному острову Св. Лаврентия, и через Аляску на Доусон, и на юг, вдоль Скалистых Гор, где наконец, после сорокалетней погони, я настиг ее...” (Ibid). Понятно, что здесь автор имеет в виду свой американский период, а также перенесенные испытания и страдания. Махаона здесь можно понимать также как самоидентичность. Сама эта бабочка редкая и может символически означать настоящую индивидуальность (которой и был автор). К этому тексту примыкает интервью журналу *Вог* (апрель 1972 г.), в котором В. Набоков щедро делился воспоминаниями о своей ловле бабочек (равно как и опытом хранения экземпляров) – в Европе, Северной Америке, Канаде и т.д. (Набоков, 2004: 601-603). Он подытожил: “В основном я занимался высокогорными бабочками Европы и Северной Америки, побывать в тропиках мне так и не пришлось” (Ibid: 603). Тем не менее, индийский шелкопряд в *Рождестве* описан точно.

Бабочка внешне эфемерна. Зинаида Шаховская, анализируя поэтические тексты В. Набокова, писала: “...Эфемеры, без даты, оно тоже имеет “ангельский” мотив” (Шаховская, 1981: 234). И эфемера, и ангел означают душу и полет. Таким образом, в *Других берегах* вырвавшийся махаон означает свободу, порыв, стремление, а индийский шелкопряд *Рождества* – прекрасный после черного кокона и куколки – означает прохождение души мрака мытарств и, возможно, ада, а после – в преображенном виде – ее полет в рай. (Темнота означает и могилу, и матку, и, может быть, лимб; безусловно, автор все это знал). Бабочки бывают и прозрачны, что вызывает дополнительную ассоциацию с душой. Полет индийского шелкопряда (бабочка показалась отцу мальчика!) может означать и аллюзию на древнегреческую мифологию – поверья в том, что душа умершего возвращается к близкому человеку в образе бабочки и таким образом избавляет того от лишних страданий и тоски. Итак, здесь могут быть и античный, и христианский контексты.

4. Колоративы набоковской бабочки и снова ретроспектива детства

Колоративы: возвращаясь к рассказу *Рождество*: если бабочка – душа, то, связанная с Танатосом, она могла бы быть белой или черной. Но здесь автор сознательно описывает ее разноцветной, удивительной. Интересно, что цвета не названо (индийский шелкопряд может быть разных оттенков, от рыжего до синего и черного), фантазия предоставлена реципиенту. Главное, что у этого создания – “простертые крылья, загнутые на концах, темно-бархатные, с четырьмя слюдяными

оконцами” (Набоков, 1976: 75). Темный бархат вызывает ассоциации с ночью, а слово “оконца” говорит сами за себя. Это окна в другой мир. Разноцветная бабочка (причем индийская, экзотическая, редкий экземпляр) означает богатый духовный мир мальчика, вначале видный из дневника. Индия здесь – и реальная, научная, и ассоциация с Индийским царством (которое фигурирует в сказках, былинах и других фольклорных жанрах) как символ чудес, всего необычного и несметных богатств. Контраст – возрождение из темноты (необходимой для кокона и куколки), полет переливающихся радугой (не отсылка ли к небесной символике?) крыльев к свету. Иными словами, это произведение означает взаимосвязь жизни и смерти, христианское воскресение и воскрешение души. Оно доступно не только покойному сыну, но и отцу, который прозрел и уверовал. Наступил *катарсис*. Т.е. рассказ *Рождество* (недаром само название символично и означает *рождение*) повествует о бессмертии души, несмотря на бренность тела. Этот рассказ – выразительно христианский.

Итак, *черный* комок во мраке шкафа (ассоциации с могилой, гробом, но и материнским лоном) – это еще *Танатос*, тогда как *разноцветная* бабочка – уже *Эрос* или, во всяком случае, жизнь вечная, а также *воскресение*.

В книге воспоминаний *Другие берега* также фигурируют бабочки, но скорее как более конкретный образ, непосредственно связанный с детством автора. Бабочка также означает углубление в себя, интроверсию будущего писателя, а также его путь в поисках этих насекомых. Также бабочка в данном случае означает тайну бытия, мироздания, которую непосредственный ребенок, обладающий интуицией, сможет осознать скорее, чем взрослые.

Бабочка-душа связана с образом девочки как Анимы и Психеи. Подготовка к образу девочки, в которую влюблен герой, намечается уже в ранней лирике В. Набокова, изданной под псевдонимом *В. Сирин*. Это, например, стихотворение “*Я думаю о ней, о девочке, о дальней...*” (4 июня 1921 г.) (Набоков, 1991: 36) – воспоминания о детских играх, “И ведали мы все тропинки дорогие, / и всем березанькам давали имена, / и младшую из них мы назвали: Мария / святая Белизна... // О Боже! Я готов за вечными стенами / неисчислимые страданья воспринять, – / но дай нам, дай нам вновь, под теми деревцами / хоть миг, да постоять!..” (Ibid: 36). (О березовой символике, но в прозе В. Набокова, например: Попова, О. А., и др., 2023: 23). Возможно, безымянная Анима этого стихотворения позднее развилась в образы неизвестной девочки в *Рождестве* и более реальной для автора и читателя Колект в *Других берегах*. В других стихотворениях, например: “Мечтал я о тебе, так часто, так давно...” (6 июля 1921 г.) (Ibid: 41) – не отголосок ли это блоковских стихов о Прекрасной Даме (тем более что известны набоковские стихотворения памяти этого классика, и там упоминается Прекрасная Дама (Ibid: 42))? По этому произведению, лирический герой еще с детства искал вечный, неизменный идеал.

5. Что означает “шутка домового” в контексте детства?

Все вышеупомянутые тексты часто – *ретроспективны*. Это воспоминания, пробуждение в собственной памяти образов прошлого. В связи с этим можно исследовать и другие детские воспоминания, построенные и на личном опыте автора и лирического героя, и на классических иллюзиях. Например, в ранней поэме *Детство* (1918) примечательна XV строфа: “И странно: мнится мне, что сон мой долго длился, / что я проснулся лишь – теперь и что во сне, / во сне младенческом приснилась юность мне; / что страсть, тревога, мрак – все шутка домового, / что вот сейчас, сейчас ребенком встану снова, / и в уголку свой мяч и паровоз найду... Мечты!..” (Ibid: 25). Здесь интересна строка: “...страсть, тревога, мрак – все шутка

домового” (Ibid: 25). Размером и рифмами отрывок перекликается с классическим стихотворением романтика Дмитрия Веневитинова (1805–1827) *Домовой* (1826 (Веневитинов, 1956: 68), опубликовано в 1829 г., посвящено “O Alexis” (Ibid: 244) (обращение к брату Алексею)” (Ibid)), положенным на музыку. (Этот романс также есть в ВСUL). Текст построен как диалог старшей (и более рассудительной) героини с младшей – очевидно, девушкой. Это разговор женщины (возможно, матери, воспитательницы или другого близкого человека) с простой девушкой Парашей (“Что ты, Параша, так бледна?” (Ibid: 68)), где в мифологической форме зашифровано свидание главной героини в темноте (под домовым понимается возлюбленный). В стихотворении присутствуют рефрены, где важна рифма “домового”: “Тебе ли видеть домового?”, “Тебе ли слышать домового?”, “Я не видала домового” (Ibid). В набоковской поэме домовой может пошутить тем, что напустит чары, герою будут казаться “страсть, тревога, мрак” (Набоков, 1991: 25) (по мифологии, домовой запугивает, насылает страхи, а также то, что в народных сказках называется “морочка” – сегодня это назвали бы гипнозом). Иными словами, в анализируемой поэме В. Сирина может быть мифологический аспект, вплетенный в классический (так как романтик Д. Веневитинов интерпретировал в своем стихотворении народное поверье, демонологию²). У романтика показано, что на самом деле домового в действии стихотворения не существует (его роль выполняет возлюбленный, зашифрованный девушкой под этим именем), а в поэме В. Сирина презентуется пример детского мышления: если в реальности (и взрослый автор это уже понимает, но ведь прежний герой, ребенок, этого еще не знает, не ощущает) домового не существует, то домовой – реальный в детском воображении, особенно ночью.

Аллюзии в произведениях В. Набокова настолько часты, что их невозможно рассмотреть все в данном исследовании даже на примере нескольких избранных текстов. Автор интертекстуален, причем не всегда осознанно. Его современница-мемуаристка, также эмигрантка, Зинаида Шаховская (1906–2001) писала в исследовании *Читая Набокова*: “Удивительно все-таки, как Набоков, так внимательно относящийся к своему творчеству, с такой беспечностью относится к повтореньям, он не мог не знать, что именно самое удачное определение, самая оригинальная мысль или фраза должны быть единственными... Что-то понуждало его к такого рода возвращениям” (Шаховская, 1991: 48). С этим трудно согласиться, так как у В. Набокова – очень тонкие приемы, его тексты сложны и часто вырастают из предыдущих, автор постоянно экспериментировал, так что его самоповторы (аллюзии) оправданы. Поэтому замечание “Что-то понуждало его к такого рода возвращениям” (Ibid) здесь может означать именно работу автора над собой.

В другом тексте, сосредоточившись на стихах В. Набокова-Сирина, З. Шаховская замечала, акцентируя на *символе бабочки*: “С 30-х годов, действительно, “ангелы” отлетают и “перья золотые с его незримого крыла” обращаются в пыльцу с крыльев бабочек, обреченных булавке и формулу [формалину. – О. С.]. Полная стилизация в поэзии, без участия внутреннего побуждения, Набокову как раз не удается и в сборнике *Стихи* это доказано наглядно удивительно неудачным пастишем на Марину Цветаеву “Иосиф Красный”. В. Набоков зато был талантливейшим пастишером в прозе” (Шаховская, 1981: 235). Здесь ключевое слово – *пастиш*. Может быть спорным утверждение о том, что этот писатель был “неудачным пастишером” в поэзии, так как и в раннем его творчестве есть удачные примеры аллюзий, мотивов, интертекста и прочего.

² Интересен, в частности, труд на тему отражения демонологии в русской классике: Сдобнов 2002.

Если вернуться к символу бабочки, то стоит подвести итог. В набоковских текстах бабочка означает хрупкость плоти, но и бессмертие души, а также свободу, полет. В связи с этим можно процитировать слова В. Набокова в вышеуказанном интервью: “В действительности я тихий пожилой господин, который ненавидит жестокость” (Набоков, 2008: 577).

6. Заключение

Осуществленный компаративный анализ показал интересную и неожиданную эволюцию образа-символа бабочки в избранных текстах В. Набокова. Заметно, что этот символ – сквозной. Также он как биографический (причем сочетающийся с научными исследованиями писателя), так и ирреальный, построенный на мифологии – в том числе авторской, индивидуальной. Найдены черты античной мифологии (Психея), славянской (культ предков, трансформированный автором в культ потомков на примере *Рождества*). Черты бабочки: хрупкость, летучесть, недоступность, полет, неуловимость (как фантазия) – появляются в образах некоторых персонажей В. Набокова – например, девочки Колетт в *Других берегах*. Таким образом, символ бабочки-души сочетается с атмосферой детства. Но он более выражен в рассказе *Рождество*. Последний, заключая в себе христианскую символику (в том числе в названии), также насыщен импликациями. Например, до своего превращения бабочка, сравниваемая с комком, напоминает евангельскую аллюзию (сюжет о воскрешении Лазаря). Слепцов еще не знает, что это будущая бабочка – как в Евангелии люди еще не знали, что Лазарь воскреснет (или не верили в это). Интересные находки обнаружил компаративный анализ переводов этого эпизода в Библии (от русского Синодального до английских). В рассказе Танатос переходит в жизнь, и герой Слепцов духовно воскресает и прозревает. Необычными оказались предполагаемые аллюзии в поэме *Детство*, где найдена переключка (возможно, бессознательная) стихотворным размером и образностью со стихотворением романтика Д. Веневитинова *Домовой*. В связи с этим исследован пастиш у писателя. Неожиданными оказались обнаруженные аллюзии (возможно, бессознательные или удачно зашифрованные) из славянского фольклора. Выявлены *бинарные оппозиции*: плоть (тело)/душа, Эрос/Танатос, жизнь/смерть, смерть/воскресение, прекрасное (эстетическое)/безобразное (антиэстетическое), слепота/прозрение, физическое/духовное, реальное/ирреальное, и т.д. Отдельным интересным предметом оказались колоративы (в том числе импликации) бабочки. Итак, плодотворными оказались текстологический, компаративный, символический, мифологический, архетипный анализ (последний, в частности, выявил Аниму автора). Работа имеет перспективу продолжения с учетом имплицитности и аллюзионности произведений В. Набокова – в том числе проанализированных текстов.

7. Благодарность

Автор статьи выражает благодарность сотруднику BCUL, слависту и искусствоведу Андреа Кантинотти (Andrea Cantinotti) за предоставленную возможность работать с изданиями В. Набокова и другими источниками в указанной библиотеке.

Литература

Арустамова, А. А., Кондаков, Б. В., Красноярова, А. А., Чжан, Юаньюань, ‘Глава 3. Тема Китая в творчестве В. Набокова’, *Владимир Набоков: писатель и переводчик: коллективная*

- монография / под общ. ред. Н. М. Нестеровой и Е. А. Княжевой. Москва: ФЛИНТА (2023): 61-65.
- Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Канонические. В русском переводе с параллельными местами и приложением. Москва: Российское Библейское общество, 2009.
- Веневитинов, Дмитрий, "Домовой", Веневитинов, Дмитрий Владимирович. *Избранное*. Москва: Гос. изд. худ. лит. (1956): 68, 244.
- Гура, А. В., "Бабочка", *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. А-Я. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: "Международные отношения" (2002): 27.
- Набоков, Владимир. *Другие берега*. Нью-Йорк: Издательство имени Чехова, 1954.
- Набоков, Владимир, "Интервью журналу "Воз", апрель 1972 г." / Перевод С. Ильина / Из интервью, Набоков, Владимир Владимирович, *Американский период. Собрание сочинений в 5 т.: Пер. с англ.* / Сост. С. Ильина, А. Кононова. Комментарии С. Ильина, А. Люксембурга. Санкт-Петербург: "Симпозиум". (Т. 5) (2004): 601-603.
- Набоков, Владимир, "Интервью телевидению Би-би-си, 1962 г." / Пер. М. Маликовой под ред. С. Ильина, / Из интервью, Набоков, Владимир Владимирович, *Американский период. Собрание сочинений в 5 т.: Пер. с англ.* / Сост. С. Ильина, А. Кононова. Комментарии А. Люксембурга. Санкт-Петербург: "Симпозиум". (Т. 2) (2008): 567-568, 577.
- Набоков, Владимир. *Полное собрание рассказов*; сост. А. Бабинов. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. (The Big Book).
- Набоков, Владимир, "Рождество", Набоков, Владимир, *Возвращение Чорба. Собрание рассказов и повестей*. Т. 1., Ардис / Анн Арбор / Ardis / Ann Arbor (1976): 67-75.
- Набоков, Владимир. *Стихотворения, рассказы*. Рисунки Г. А. В. Траугот. Толстая Н. И. Составление. Примечания. 1991. Толстой А. Д. Вступительная статья. Ленинград: Дет. лит., 1991.
- Попова, О. А., Соболева, О. В., "Глава 1. Усадебный текст в творчестве Владимира Набокова", *Владимир Набоков: писатель и переводчик: коллективная монография* / под общ. ред. Н. М. Нестеровой и Е. А. Княжевой. Москва: ФЛИНТА (2023): 23.
- Рыклин, Михаил. *Свобода и запрет. Культура в эпоху террора*. Москва: Логос, Прогресс-Традиция, 2008.
- Сдобнов, Виктор Васильевич. *Русская литературная демонология: этапы развития и творческого осмысления: Монография*. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2002.
- Терновская, О. А., "Бабочка", *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Под ред. Н. И. Толстого. РАН. Т. 1. А-Г. Москва: "Международные отношения" (1995): 125-126.
- Толстой, А. Д., "О Владимире Набокове", Набоков В. *Стихотворения, рассказы*. Рисунки Г. А. В. Траугот. Толстая Н. И. Составление. Примечания. 1991. Толстой А. Д. Вступительная статья. Ленинград: Дет. лит. (1991): 13.
- Шаховская, Зинаида Алексеевна, "В поисках Набокова", Шаховская, Зинаида Алексеевна. *В поисках Набокова. Отражения*. Москва: Книга (1991): 48.
- Шаховская, Зинаида, "В. И. Поль и Ангельские стихи В. Набокова", *Русский Альманах. Зинаида Шаховская. Ренэ Герра. Евгений Терновский*. Париж. - *Almanach Russe. Zinaïda Schakovskoy. Rene Guerra. Eugene Ternovsky*. Paris (1981): 234-235.
- Chetwynd, Tom, *A Dictionary of Symbols*. London, Glasgow, Toronto, Sidney, Auckland, Paladin Grafton Boos, 1987.
- Colin, Didier, *Dictionnaire des symboles, des mythes et des légendes*. Hachette, 2000.
- Hall, James, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*. Illustrated by Chris Puleston, John Murray, 1994.
- Philibert, Myriam, *Dictionnaire des symboles fondamentaux. L'homme et l'univers*, Éditions du Rocher, Jean-Paul Bertrand, 2000.
- Shepherd, Rowena & Rupert, *1000 symbols. What shapes mean in art & myth*, With 1,157 illustrations, Thames & Hudson, 2002.
- The Holy Bible. Apocrypha – The Holy Bible. Containing the Old and New Testaments* [without date]. Translated out of the Original Tongues and with the former Translations diligently compared

and revised by His Majesty's special command. Appointed to be read in Churches. Oxford : Printed at the University Press, London : Humphrey Milford, Oxford University Press, Amen House, E.C. 4, New York and Toronto. Printed in Great Britain. (Cum Privilegio).

The Holy Bible. Containing the Old and New Testaments. Revised Standard Version. Translated from the original tongues being the version set forth A.D. 1611 revised A.D. 1881–1885 and A.D. 1901 compared with the most ancient authorities and revised A.D. New York and Glasgow. London – Toronto – Sydney – Auckland. Collins' Clear-Type Press. Printed in Great Britain, 1952.

THE EVOLUTION OF THE BUTTERFLY IMAGE-SYMBOL IN VLADIMIR NABOKOV'S SELECTED WORKS

Abstract: *The article is our attempt at a comparative and complex consideration of the image-symbol of the butterfly and the associated atmosphere of childhood in the Christian aspect in certain texts by Vladimir Nabokov. The main attention we pay to the works created by him in emigration. The Swiss context, both theoretical and practical (including those related to the scientific conferences in which the author of the study participated) is highlighted. Some sources available in the public domain of the Cantonal and University Library of Lausanne (BCUL) are used. The material of the analysis is his selected works and interviews, where the key is the image-symbol of the butterfly: the short story Christmas, the memoirs Other Shores, early lyrics (under the pseudonym V. Sirin). It is joined by the images of a girl from childhood (from real to generalized), Alexandre Blok's Beautiful Lady (La Belle Dame), etc. The connection between Christmas and Other Shores is highlighted (showing childhood, a butterfly symbol, a neighbour girl, etc.). Allusions are also singled out. Attention is paid to less noticeable reminiscences, allusions, pastiche, etc. The reception of Nabokov in the surrounding of the contemporary Russian emigration is considered. We tried to prove the hypothesis that the image-symbol of the butterfly is one of the most important in the writer's work, but at the same time it is shown by him in development. Real and surreal features of the butterfly in Nabokov's discourse are highlighted. Especially, coloratives related to both symbolic and entomological aspects are analysed. Binary oppositions have been found: soul – body (flesh), blindness – insight, aesthetic – anti-aesthetic, etc. The Slavic, French, Swiss, American and other contexts of the author's work are singled out. Texts in Russian, English and French have been studied for the analysis. Textual, symbolic, mythological, poetological, and comparative analysis are used.*

Keywords: image, butterfly, text, memory, symbol, archetype, mythology, Christianity, emigration.

ISSN
2336-9884